

Rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja na Ljetnikovcu Bunić-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj

Nada Grujić

Izvorni znanstveni rad/Original scientific paper
Primljen/Received: 15. 08. 2014.

UDK:

728.84.025.3/.4(497.5-37 Dubrovnik)

DOI:

<http://dx.doi.org/10.17018/portal.2014.7>

SAŽETAK: Ljetnikovac Bunić-Kaboga sagrađen je u prvoj polovici 16. stoljeća, u vrijeme Miha Junijeva Bone, a preuređen je nakon potresa 1667. kad je došao u posjed obitelji Kaboga. Iz prve su faze sačuvani građevinski dijelovi po kojima se ovaj ljetnikovac ubraja u vrhunska ostvarenja dubrovačke gotičko-renesansne arhitekture. U drugoj fazi promijenjeno je mjesto orsana, staro je stubište zamijenjeno novim, dijelom prigradenim začelju; zatečena žbuka je otučena pa baroknoj fazi pripadaju i svi oslikani slojevi predvorja, stubišta, dvorane na katu i bočnih soba. U ovom se članku detaljnije obrađuju rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja s posebnim osvrtom na nalaze iz druge faze, na osnovi kojih su bile predložene smjernice za njihovu prezentaciju.

KLJUČNE RIJEČI: Rijeka dubrovačka, Ljetnikovac Bunić-Kaboga, 16. stoljeće, 18. stoljeće, arhitektura, oslik, konzervatorsko-restauratorska istraživanja

Hrvatski restauratorski zavod povjerio mi je 2008. vođenje konzervatorsko-restauratorskih istraživanja Ljetnikovca Bunić-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj (Batahovina) (sl. 1, 2). Uprkos iznimno lošim uvjetima za rad i veoma kratkom roku za izradu i predaju elaborata,¹ ponudu sam prihvatila, smatrajući da jedan od tri najznačajnija spomenika dubrovačke gotičko-renesansne arhitekture ne smije biti obnovljen bez istraživačkih radova koji su i zakonom propisani.² Izvedeni sredstvima budućeg korisnika HRZ-a, trebali su prethoditi potpisivanju ugovora kojim će se sredstva za obnovu osigurati donacijom (poslije Zaklada Batahovina).³ Budući da se konzervatorsko-restauratorski elaborati danas uobičajeno tiskaju u ograničenom broju primjeraka, u ovom se članku objavljuju rezultati istraživanja i prijedlog smjernica prema kojima su, nakon što ih je prihvatila ovlaštena ustanova, trebali biti izvedeni i radovi obnove. Međutim, pri obnovi ovog ljetnikovca pokazale su se – bez obzira na osigurana znatna financijska sredstva – posljedice nepoznavanja ili neuvažavanja rokova koji se moraju predvidjeti

za restauratorske radove, kao i nerazumijevanje razlika u značenju pojmova restauracija i rekonstrukcija na koje se nailazi čak i u službenim dopisima svih mjerodavnih instancija i sudionika.

Na početku valja napomenuti i to da su u elaboratu detaljno evidentirani nalazi i izneseni prijedlozi smjernica za njihovu prezentaciju, svake prostorije, svakog zida, svake sonde, što se sa svim pojedinostima nikako ne može prenijeti u članak. S druge pak strane, budući da se očekivalo kako će radove izvoditi i nadzirati HRZ, u elaboratu se činilo suvišnim opširnije objašnjavati razloge zbog kojih se neke smjernice predlažu.⁴ Tako će u članku biti detaljnije obrazloženi argumenti na osnovi kojih smo predlagali smjernice za obnovu i prezentaciju. Osim što će na taj način postati jasnije u kojoj mjeri (ni)su bili uvaženi, uvjeren sam da će se jedino tako moći objektivno ocijeniti i rezultati obnove – što god ta riječ nekome značila. Posebno ističem da sam se pri istraživanju i predlaganju smjernica koje se odnose na zidne oslike ograničila na one koje su neodvojivi dio arhitektonske koncepcije

1. Batahovina, detalj (katastarski plan snimljen 1832. i reambuliran 1877. godine: Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, mapa br. 632 – kat. općina Sustjepan)
Batahovina, detail (Cadastral plan from 1832, revised in 1877: State Archive in Split, Archive of Maps for Istria and Dalmatia, map no.: 632 – Sustjepan cadastral municipality)

prostorija u određenom razdoblju. O nalazima nakon izrade elaborata odnosno tijekom radova, te o razlozima odstupanja od prethodno predloženih smjernica, kao i o primijenjenim tehnikama restauracije i prezentacije zidnog oslika i kamenih elemenata, trebali bi stručnu javnost izvijestiti restauratori HRZ-a.

Prethodna saznanja o povijesti gradnje ljetnikovca objavljena su u mnogim člancima i knjigama, bilo da je ljetnikovac bio razmatran kao primjer dubrovačke ladanjske arhitekture ili kao istaknuti spomenik gotičko-renesansnog stila (sl. 3, 4, 5).⁵ Međutim, čak ni u posljednjem tekstu o tom ljetnikovcu nije mogla biti sagledana i uključena u razmatranja sva njegova slojevitost, zbog nedostupnosti u sve njegove prostorije (u predvorje, stubište i dvoranu).⁶ Stoga će sve ono što se znalo o prvoj fazi gradnje ljetnikovca biti povezano s rezultatima novih istraživanja i objavljeno u Radovima Instituta za povijest umjetnosti.⁷ U ovom se pak članku neki nalazi važni za prvu fazu, koji uglavnom nisu mogli biti prezentirani, sažimaju u prvom poglavlju. U ostalim poglavljima više će se pažnje posvetiti drugoj fazi gradnje ljetnikovca, iz koje uostalom potječu i nalazi na koje se odnose prijedlozi smjernica za njihovu prezentaciju. Naime, dvije faze gradnje ljetnikovca podudaraju se s razdobljem prije i onim poslije potresa 1667. godine (sl. 6, 7, 8). U prvoj fazi koja je dominantna za oblikovanje arhitektonske tipologije i vanjštine, ljetnikovac je pripadao obitelji Bunić, a u drugoj se fazi našao

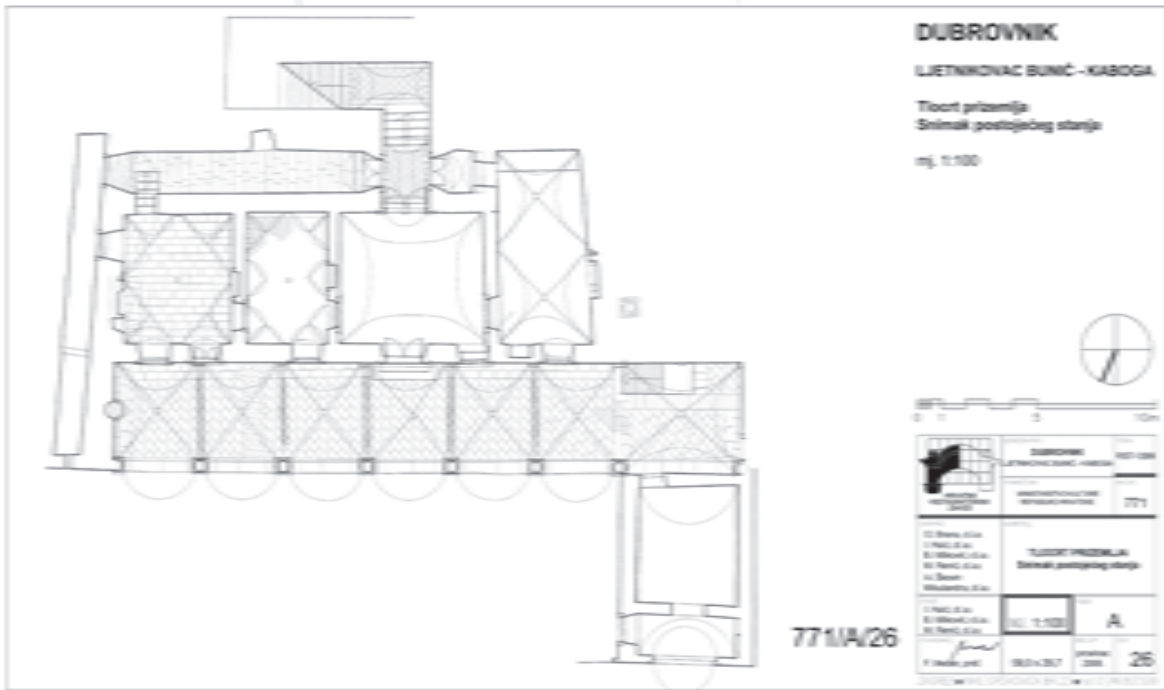

2. Ljetnikovac Bunić-Kaboga na Batahovini prije 1963. (fotografija iz zbirke obitelji Felner).
Villa Bunić-Kaboga in Batahovina, before 1963 (photograph from the Felner family collection)

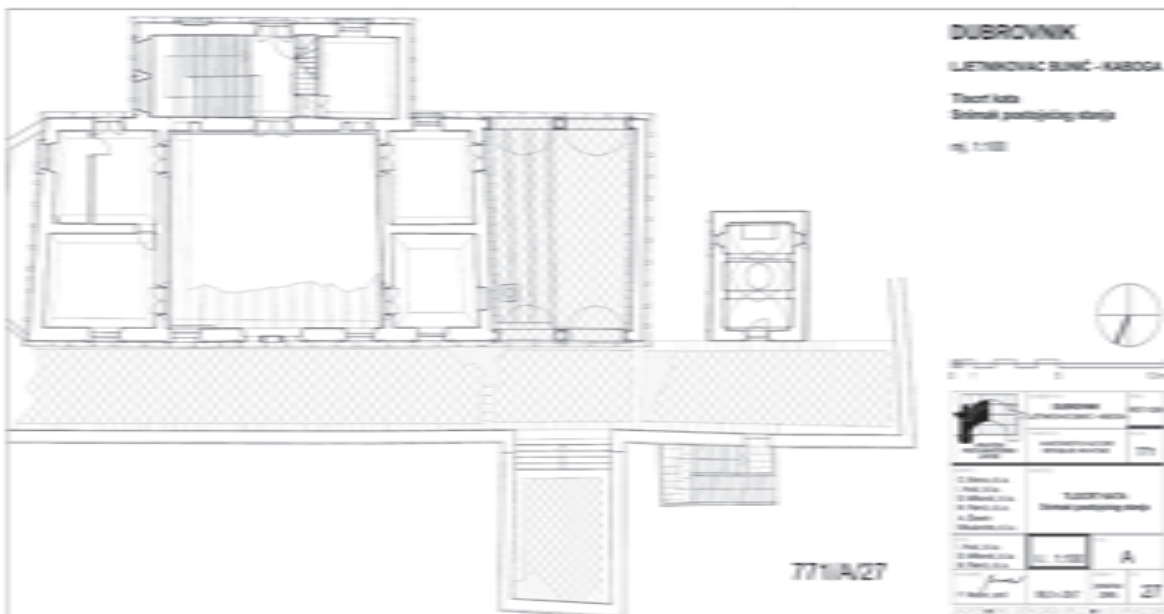
u posjedu obitelji Kaboga. Stoga se uobičajilo nazivati ga Ljetnikovac Bunić-Kaboga.

Prva faza – prethodna saznanja

Među dubrovačkim ljetnikovcima s početka 16. stoljeća ljetnikovac Miha Junijeva Bone zauzima istaknuto mjesto. Pripada skupini ljetnikovaca koje u Gružu i u Rijeci dubrovačkoj povezuje činjenica da su sagrađeni „na vodi“, da imaju jednokatnu kuću i na nju okomito postavljeno krilo s orsanom u prizemlju te s kapelicom, a ponekad i paviljonom, na terasi kata. Takva prostorna koncepcija

3. Tlocrt prizemlja Ljetnikovca Bunić-Kaboga (snimile Borka Milković, Irma Huić, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).
Ground-floor view of Villa Bunić-Kaboga (made by Borka Milković, Irma Huić, Croatian Conservation Institute documentation)

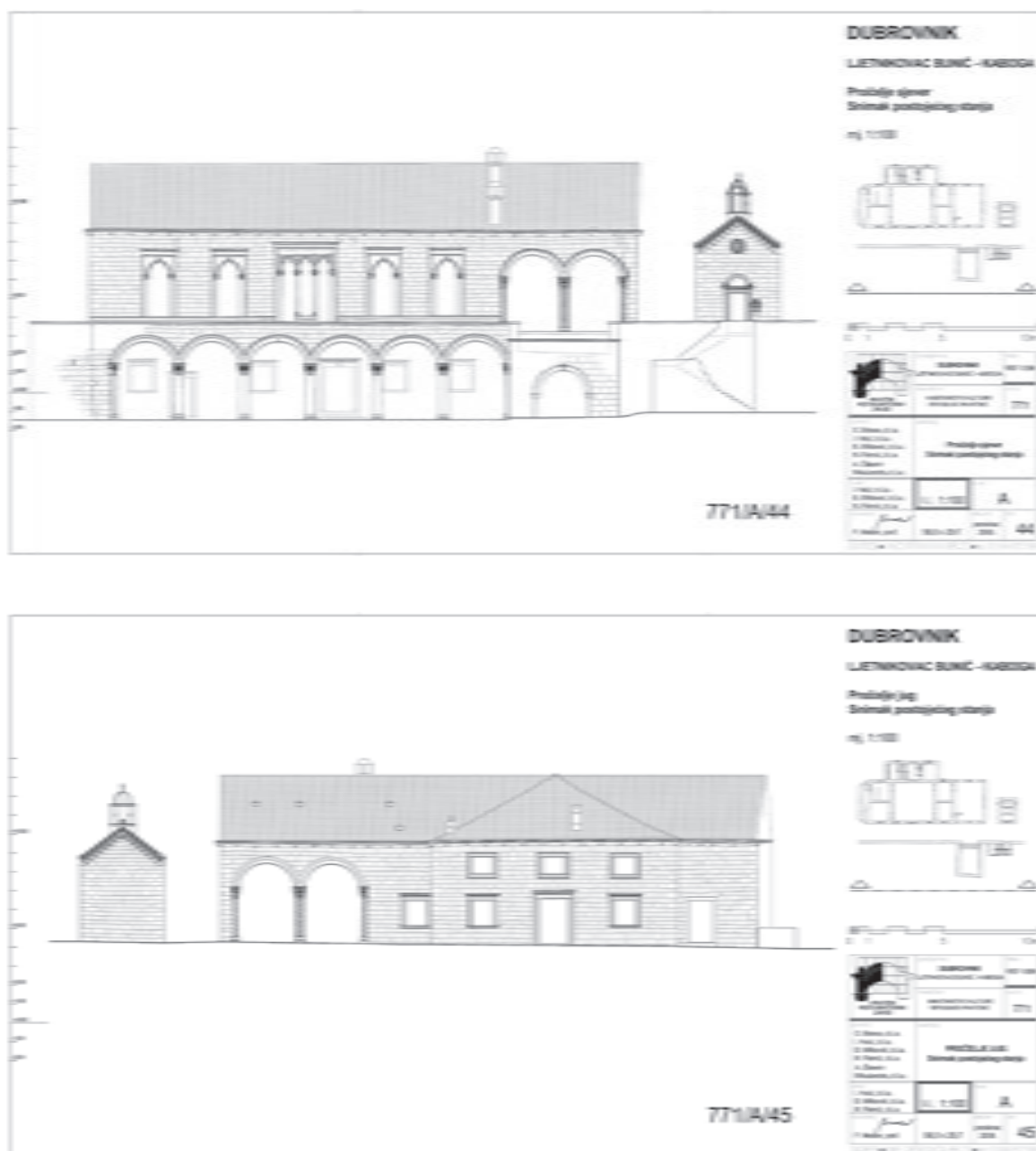

4. Tlocrt prvog kata Ljetnikovca Bunić-Kaboga (snimile B. Milković, I. Huić, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).
1st-floor layout of Villa Bunić-Kaboga (made by B. Milković, I. Huić, Croatian Conservation Institute documentation)

osobitost je dubrovačke ladanjske arhitekture i u europskim okvirima. Bunićev ljetnikovac pokazuje, međutim, i jednu specifičnost: premda se pojedini njegovi dijelovi mogu naći i na drugim dubrovačkim ljetnikovcima tog vremena i tog tipa, sasvim je izuzetan po načinu na koji ti dijelovi tvore arhitektonsku kompoziciju.

Iz prve, Bunićeve faze gradnje sačuvani su svi arhitektonski dijelovi: cjelinu tvore jednokatna ladanjska kuća

s trijemom u prizemlju koji je zaključen terasom. Ona se produžuje na zapadnom kraju, tako da na razini kata povezuje kuću, lođu i od njih odvojenu kapelu. U 16. stoljeću određen je i osnovni raspored prostorija unutar ladanjske kuće. U prizemlju su u pročelnom dijelu četiri nadsvodene prostorije, dvije s istočne, a jedna sa zapadne strane saloče. Iza njih je bio ostavljen uski prostor koji je trebao poslužiti kao zračna izolacija s obzirom na to

5. Nacrti pročelja i začelja Ljetnikovca Bunić-Kaboga (snimile B. Milković, I. Huić, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda). *Blueprints of the front and rear façades of Villa Bunić-Kaboga (made by B. Milković, I. Huić, Croatian Conservation Institute documentation)*

da je ljetnikovac do prvog kata bio „ukopan“ u teren. Na katu se sa svake strane središnje dvorane nalaze po dvije sobe, a na zapadnom kraju i lođa. Stubište je u prvoj fazi iz saloče prizemlja izravno vodilo u dvoranu. U prilog dataciji ljetnikovca u prva desetljeća 16. stoljeća govore stilska obilježja pojedinih dijelova u usporedbi s onima koji su drugdje pouzdano datirani. To su prije svega trijem i kapiteli stupova koji se uspoređuju s trijemom Divone,⁸ lođa koja je usporediva s trijemom Sorokočevićeva ljetnikovca na Lapadu,⁹ te kapela o kojoj je dosad objavljeno najviše tekstova,¹⁰ a za čiju je gradnju sačuvana i narudžba Petru Andrijiću u kojoj se navodi i predložak: trebala je biti poput kapele Gundulićeva ljetnikovca u

Gružu¹¹ koja je, međutim, u potresu 1667. bila oštećena i potom obnovljena pa zbog toga kupole tih dviju kapela nisu identične.¹²

Prva faza – novi nalazi

Pri konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima morali smo uzeti u obzir i neke povijesne dokumente koji su pripomogli da se dobiveni rezultati prikažu kronološkim redom gradnje ljetnikovca.¹³ Prvo, to je podatak da je 1343. godine Marin (Marinče) Lukarov Bona¹⁴ *in vinea sua de Umbla in punta ad rivam maris* ugovorio gradnju kule visoke pet sežanja (10,2 m), a široke tri sežnja (oko 6 m).¹⁵ Potom, *Libro negro del Astarea* gdje se 1444. prvi put

spominje lokalitet Batahovina (*Vatahouina*) i preciziraju granice posjeda u vlasništvu Nikole (1415-1476) i Marina (1417-1465), sinova Vlaha Lukina Bona; u Knjizi doduše nema podatka da bi Bunići na tom posjedu imali kuću, ali na margini je dopisano: *1525 la posede ser Michel lu. de Bona*.¹⁶ Stoga smo za naša istraživanja smatrali najvažnijim dokument iz 1447. kad je Marin Vlahov Bona s klesarom Ivanom Tepšićem ugovorio izradu okvira otvora koje će mu klesar dopremiti *Umblam apud suam domum: biforu (unam balconatam con colona et capitellis)* i dvije monofore (*duos balchonos gerbavice*) te dvoja vrata, jedna pravokutna, a druga šiljastog luka (*unam quadram et aliam terzadam*).¹⁷ Međutim, spomenuti otvori kuće čija je gradnja počela 1447. ni brojem ni oblikom ne odgovaraju onima na ljetnikovcu Miha Junijeva.¹⁸ Budući da je u međuvremenu moglo doći do pregradnje stare kuće, odnosno do gradnje nove ladanjske kuće na njezinim temeljima, posebnu pažnju posvetili prizemlju.

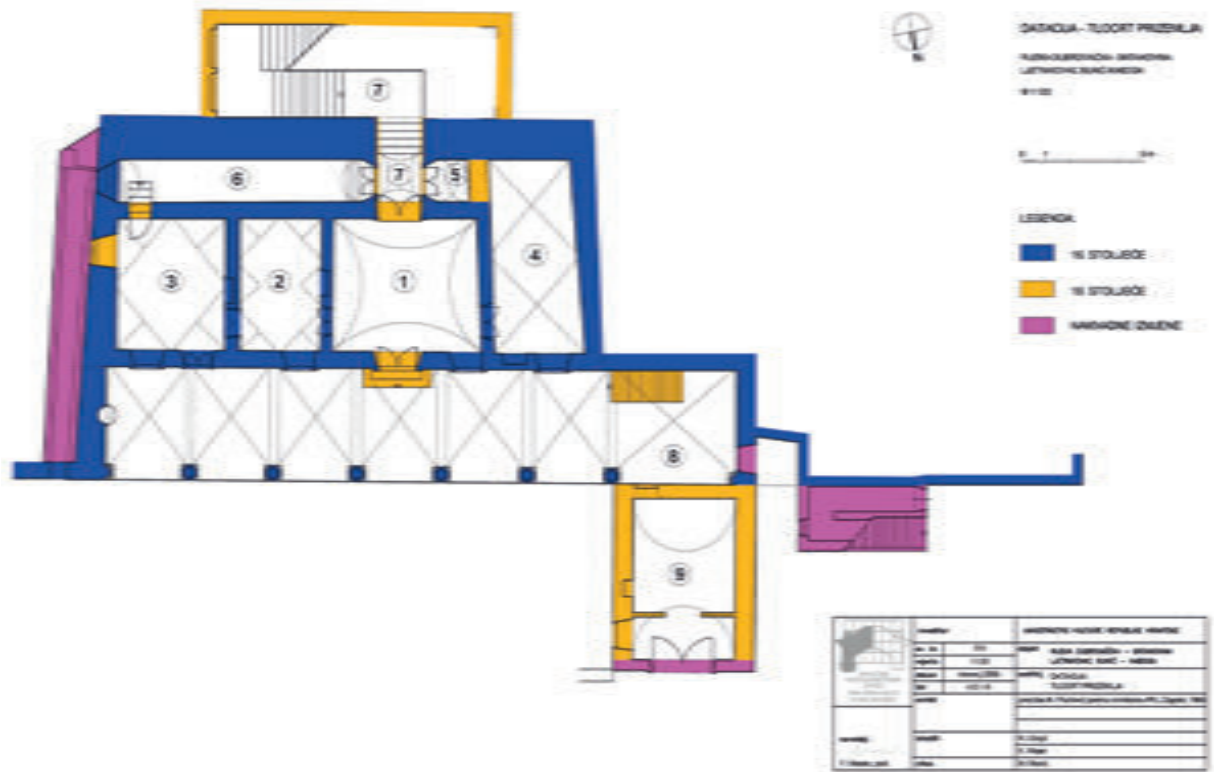
Jedini nalaz koji je upućivao na neku prethodnu fazu gradnje odnosi se na zid između saloče (poslije predvorja) i krajnje zapadne prostorije. Naime, na južnom dijelu tog zida utvrđena je u punoj visini reška čiji se položaj podudara s linijom unutarnjeg lica zida predvorja te ukazuje na to da on nije bio organski povezan sa zidom hodnika bačvastog svoda koji je već u najranijoj fazi postojao iza svih prostorija prizemlja.¹⁹ Imao je funkciju da ih svojim debelim zidovima štiti od vlage, ali i od pritiska terena.²⁰ Bilo je to sve što se moglo tijekom provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja zaključiti, s obzirom na predviđene rokove i raspoloživu radnu snagu te činjenicu da se teren izvan perimetralnih zidova zgrade nije mogao sondirati zbog nesređenih vlasničkih odnosa.

Sve su prostorije prizemlja nadsvođene: dvije s istočne strane saloče plitkim svodovima s usječenim susvodnicama koje se oslanjaju na konzole. I konzole na zidovima (sl. 11) i rozete u svodu pripadaju prvoj fazi; saloča je u drugoj fazi dobila novi baldahinski, tj. kupolasti pandantivni svod, a prostorija s njezine zapadne strane, kojoj je priključen i dio stražnjeg hodnika, dobila je nove križne svodove. Izvorno popločenje kamenim pločama zatečeno je samo u krajnjoj istočnoj prostoriji - kuhinji. U njoj je otkrivena i velika niša ognjišta s tragovima konzola koje upućuju na visinu i raspon nekadašnje nape (sl. 9), a trag pila pronađen je u parapetu prozorske niše (sl. 10). U prostorijama s istočne strane saloče sačuvani su iz prve faze zidni ormari s kamenim okvirima standardne profilacije. U već spomenutoj prostoriji sa zapadne strane saloče, niše i zidnog ormara i zahoda uokvirene su ravnim kamenim gredama, a u zidu kojim prostorija graniči s cisternom ispod lođe otkrivena je niša ognjišta. U razdjelnom zidu prema predvorju, ispred zahoda je otvor kojim se silazi u prostoriju koja se ispod zida produžava prema predvorju, a ispod njegova baroknog popločenja pronađen je i njezin šaht. Podrumaska prostorija je nepravilnog

oblika, nadsvedena bačvastim svodom (visine 130 cm) i okružena zidanom klupom. Nije jasno je li to primarno bila septička jama ili neka vrsta spremišta.²¹ Stubište je u 16. stoljeću iz saloče prizemlja izravno vodilo u veliku dvoranu na katu, no njegovo mjesto nije bilo moguće utvrditi jer je saloča u drugoj fazi ljetnikovca postala predvorje popločeno mramorom i oslikanih zidova koji su bili predviđeni za restauraciju. Otiske stuba je, naime, trebalo tražiti u podu i u zapadnom bočnom zidu saloče, budući da je u sjeverozapadnom uglu te prostorije jedini prozor koji je stube mogao odozdo osvijetliti, dok bi u dvorani kata one završavale ispred novootkrivenog prozora na začelju. Drugu mogućnost – da se stubište nalazilo uz nasuprotni zid velike dvorane – demantirao je nalaz starog popločenja upravo na mjestu njegova pretpostavljenog otvora. Naime, u jugoistočnom dijelu dvorane 7 cm ispod mramornih ploča otkriven je ostatak starijeg poda pokrivenog dijagonalno slaganim kvadratičnim pločama od terakote (18 x 18 cm).²²

Nalazi istraživačkih radova pridonijeli su znatno višoj valorizaciji velike dvorane kata iz vremena koje se pripisuje Mihi Junijevu Boni. Naime, pri skidanju žbuke sa začelnog zida dvorane, otkrivene su na jednom i drugom njegovu kraju reške zazidanih prozora. Velike pravokutne niše otvora, završene segmentnim lukovima, imale su u donjem dijelu klupice (tzv. pižule).²³ Kako niše tih prozora ne dosežu visinu niša gotičkih monofora na nasuprotnom, pročelnom zidu, proizlazi da su na nekadašnjem začelju bila dva renesansna pravokutna prozora. Kad je s cijelog začelnog zida otučena žbuka, pokazalo se da je s istočne strane središnjih vrata koja su nekada vodila u vrt bio zidni umivaonik, a sa zapadne strane zidni ormar. Na pravokutni oblik zidnog ormara ukazuju reške, a od umivaonika je sačuvan gornji dio njegova okvira:²⁴ unutarnji rub polukružnog završnog luka bio je ukrašen malim visećim lukovima, a na trokutnim površinama između luka i okvira isklesani su grbovi vlasteoskog roda Bona, po čemu je to jedini takav zidni umivaonik na dubrovačkom području.²⁵

Prvoj fazi gradnje ljetnikovca pripadao je i zidni umivaonik koji je otkriven pri skidanju žbuke s istočnog zida lođe (sl. 24a); po dimenzijama i obliku niše (261 x 132 cm) te ležištu okvira, moglo se zaključiti da je imao uski (zacijelo poligonalni) bazen, dvije police i istaknuti profilirani vijenac. No svi oni ukrasi njegova okvira, mogući početkom 16. stoljeća, ostaju nepoznanicom. Na žbukanom zidu niše pronađena je sinopijom nacrtana karaka. Premda kotirani nacrti nalaza jasno pokazuju da se okvir umivaonika, osim završnog profiliranog vijenca i bazena, sastojao i od kamenih greda s gornje i s obje bočne strane niše,²⁶ to je u krajnje stiliziranoj izvedbi prezentacije zanemareno. Stoga se stječe dojam da je umivaonik imao samo bazen, nišu i vijenac, koji su uz to prikazani u istoj ravnini. Svakako je riječ o pogrešnoj i nerazumljivoj interpretaciji nalaza (sl. 24b).

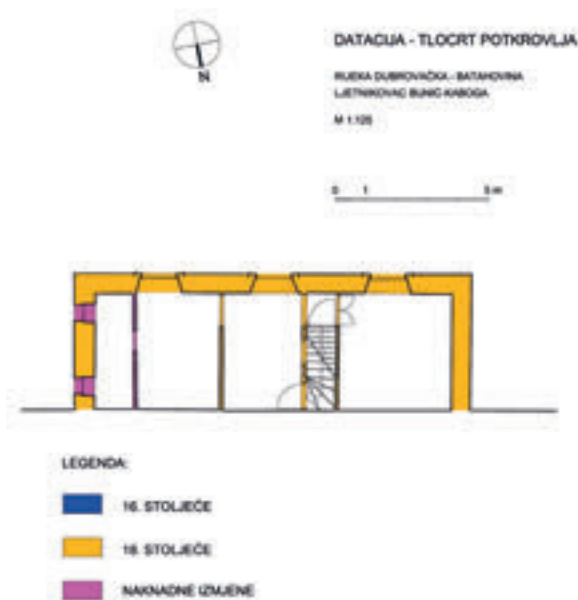
6. Daticija zidova Ljetnikovca Bunić-Kaboga – tlocrt prizemlja (istražile N. Grujić, K. Majer, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).

Dating of walls in Villa Bunić-Kaboga – ground-floor view (researched by N. Grujić, K. Majer, Croatian Conservation Institute documentation)

7. Daticija zidova Ljetnikovca Bunić-Kaboga – tlocrt kata (istražile N. Grujić, K. Majer, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).

Dating of walls in Villa Bunić-Kaboga – 1st-floor layout (researched by N. Grujić, K. Majer, Croatian Conservation Institute documentation)

8. Datacija zidova Ljetnikovca Bunić-Kaboga - tlocrt potkrovlja (istražile N. Grujić, K. Majer, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).

Dating of walls in Villa Bunić-Kaboga – layout of the attic (researched by N. Grujić, K. Majer, Croatian Conservation Institute documentation)

Kao što je rečeno, gradnja kapele datirana je ugovorom iz 1438. godine.²⁷ S obzirom na dataciju, graditelj i kipara čije je ona djelo, zatekli smo je u sakralnom objektu neprimjereno obojenih zidova (bojom opeke sa sivim soklom) i svoda s kupolom (plavom bojom) te štokanih kamenih lezena i pojasnica. Pod je pokriven velikim pločama (31 x 31 cm), a u sredini je nadgrobna ploča od crnog mramora s natpisom u spomen Bernarda Caboga. Ispitani su slojevi žbuke na zidovima i svodu, u tamburu i kaloti te je uz četiri sloja žbuke, od kojih je četvrti vezao građu, kao najstariji sloj naliča utvrđen bijeli vapneni. Na osnovu tog nalaza predložena je i smjernica za obnovu.²⁸ Kupola pak na kapeli Bunićeva ljetnikovca bila je sve do njezine „obnove“ u proljeće 2012. godine jedino intaktno sačuvano djelo Petra Andrijića te vrste (sl. 26).

I prije istraživačkih radova 2008./2009. znalo se da je trijem ispred prizemlja ljetnikovca u 16. stoljeću bio rastvoren sa sedam, a ne sa šest lukova:²⁹ nakon potresa 1667., ispred najzapadnijeg luka prigraden je orsan s terasom. Sondom na spoju zapadnog polustupa i njegova kapitela utvrđeno je da mu lice nije oštećeno, a čini se ni profilacija luka. Predloženo je proširenje sonde oko kapitela i polustupa kako bi se on zajedno s bazom prezentirao sa sve tri strane. Pretpostavku da se orsan u 16. stoljeću, svakako duži ali i širi, mogao nalaziti zapadnije, u osi kapele, kako je to na drugim ljetnikovcima istoga tipa, nismo mogli potvrditi sondiranjem tla jer se na jednom njegovu dijelu nalazi parkiralište (privatno!), a drugim prolazi jadranska turistička cesta.

Na kraju ovog sažetog prikaza arhitekture i opreme ljetnikovca kakav je bio u 16. stoljeću, podsjetit ću još jedanput na atribuciju trijema radionici Andrijića, a Andrijiću samom, osim kapele, vjerojatno i izradu zidnog umivaonika u dvorani. Naime, Petar Andrijić je prema vlastitom modelu 1535. izradio krunu s grbovima Bona za kuću Miha Junijeva u gradu,³⁰ pa se može pretpostaviti da je za istog naručitelja isklesao ne samo taj novootkriveni zidni umivaonik, već možda i malu zidnu fontanu u trijemu koja ne svjedoči samo o vrsnosti izvedbe, nego i o podudarnostima s nekim drugim djelima Andrijićeve radionice.³¹

Druga faza – povijesni podaci

Činjenica da je ljetnikovac bio sagrađen u prvoj polovici 16. stoljeća, kad su mu vlasnici bili Bunići i da su iz tog vremena sačuvani svi njegovi arhitektonski dijelovi – ostavila je u našoj dosadašnjoj literaturi u drugom planu razmatranja da su u baroknoj fazi, kad su mu vlasnici postali pripadnici vlasteoskog roda Caboga (Kaboga), u interijeru nastale promjene koje su se odrazile i na začelje. U starijih autora nema ni spomena o tome da je ljetnikovcu u 18. stoljeću obnovljeno predvorje i dograđeno stubište. Da je riječ o ljetnikovcu sagrađenom u dvije faze, upozorila sam 1990. u Ljubljani u izlaganju „Barokni ljetnikovci na dubrovačkom području“;³² a 1991. o postojanju druge faze nešto i objavila.³³

O radovima izvedenim u doba Kaboga, o ulozi pojedinih članova te vlasteoske obitelji ili o imenima izvođača tih radova, nismo zatekli objavljene dokumente, a ugovorom s Hrvatskim restauratorskim zavodom nisu bili predviđeni ni vrijeme ni sredstva za arhivska istraživanja. Za izradu elaborata korištena je samo dotad objavljena literatura. Ogranak Bunića kojem su pripadali vlasnici ljetnikovca na Batahovini izumire nakon potresa. Ljetnikovac na Batahovini spominje se posljednji put u oporuci iz 1610. (registriranoj 1619. godine) njegova istoimenog unuka Miha Junijeva Bone (1558-1619).³⁴ Otkad je rod Kaboga u posjedu ljetnikovca na Batahovini, pouzdano se zasad ne zna. Tijekom 17. stoljeća od deset njihovih ogranaka, osam ih je izumrlo prije potresa 1667., a potres je preživio samo jedan.³⁵ Podatak da je Marojica Bernardov Kaboga (1630-1692) ljeti 1662. sa svojim turskim prijateljima provodio dane u Rijeci dubrovačkoj,³⁶ ne odnosi se na ljetnikovac na Batahovini, već na posjed u Komolcu.³⁷ Skandal što ga je izazvala ta „ladanjska“ epizoda, završit će poznatim događajima: ubojstvom Nikole Sorkočevića, osudom Marojice i njegovim utamničanjem, staleškom i političkom krizom, u konačnici rodovskim raskolom. Prema tome, tek bi se nakon potresa i rehabilitacije Marojice, koji se istaknuo u spašavanju grada, odnosno u vrijeme kad Kaboge stječu velik imetak, moglo pretpostaviti da kupuju ljetnikovac na Batahovini. Premda nije, dakle, sasvim siguran ni način na koji su ga stekli ni vrijeme u kojem je do toga došlo, od

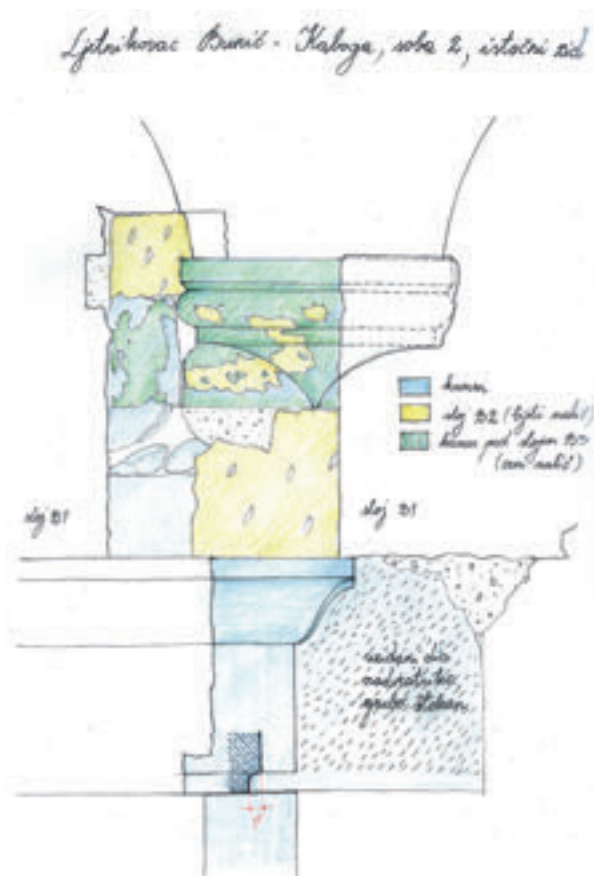
kraja 17. stoljeća nasljedna linija, počevši od Marojice, vodi do posljednjih vlasnika ljetnikovca te obitelji, pa su među njima i mogući naručitelji onih radova koji su izvedeni u 18. i 19. stoljeću.³⁸ Sve do sloma Republike pripadnici više generacija Kaboga obavljali su važne javne funkcije, osobito u sudskoj praksi.³⁹ Austrofilaska orijentacija još i prije pada Republike pribavila im je u 19. stoljeću istaknute uloge u političkom životu i grofovski naslov 1835. godine. U tom vremenu svakako je najistaknutiji lik podmaršala Bernarda Kaboga za kojeg se ne zna je li, premda je jedini potvrđeni vlasnik, i boravio u ljetnikovcu na Batahovini, ali je u kapeli ljetnikovca pokopan.⁴⁰ Ta je kapela inače posvećena sv. Bernardu i to u vrijeme kada je ljetnikovac došao u posjed Kaboga. Posljednji vlasnik ljetnikovca, Bernard (Brnja) Kaboga bio je veleposjednik i industrijalac, a oko 1915. i načelnik općine Rijeka dubrovačka. U njegovo vrijeme u posjed obitelji dolazi i susjedni Stayev ljetnikovac pa se njihovi vrtovi povezuju.

Druga faza – nalazi istraživanja

Novi dijelovi, nastali u 18. i 19. stoljeću, u doba Kaboga, nisu ni približno dosegli razinu arhitektonske koncepcije ljetnikovca ostvarene u doba Bunića. Štoviše, nametnuli su se rješenjem koje je dokinulo prethodne vrijednosti. Gradnjom novog stubišta, koje se rizalitom prigraduje središnjem dijelu prvoga kata začelja, saloča u prizemlju postala je njegovim predvorjem. Tom je dogradnjom, kao što ćemo vidjeti, izmijenjen i odnos velike dvorane na katu i stražnjega vrta. Najveću promjenu u kompoziciji cjeline ljetnikovca označila je pak prigradnja novog orsana ispred sedmog najzapadnijeg luka trijema. Novi („barokni“) orsan širok je samo 5,73 metra (uži za 2-3 m od orsana 16. stoljeća), a prema arhitektonskoj snimci koja je objavljena 1951. godine,⁴¹ njegova je dužina iznosila 15 m, dakle, do 1963. bio je za trećinu duži.

U drugoj polovici 18. stoljeća u prostorijama kata postavljeno je novo popločenje mramorom svijetlosive i tamnosive boje, a drvene su grednike zamijenili ožbukani stropovi s konkavnim prijelazima zida u ravnu stropnu plohu, tzv. holkelima. Takvo je objedinjavanje zidova i stropne plohe i u gradskoj stambenoj arhitekturi obilježje kasnog baroknog razdoblja.⁴²

Već i uvidom u povijest gradnje ovog ljetnikovca, bilo je jasno da će konzervatorsko-restauratorska istraživanja na njemu biti usmjerena prije svega na ispitivanje unutrašnjosti, kako bi se utvrdili odnosi dviju faza i mogućnosti njihove prezentacije. Naime, preuređenje interijera kojim se uvode stilska obilježja druge faze, odnosno baroka, bilo je u pogledu zidova doista radikalno.⁴³ Sa zidova je otučena prethodna žbuka, tako da su svi slojevi naliča i oslika, ispitani i utvrđeni na zidovima, nastali tek tijekom i nakon 18. stoljeća. U daljnjem pregledu istaknut ću najvažnije nalaze, posebno one na osnovi kojih su predložene smjernice. Ovdje će biti iznesene i neke pretpostavke o odnosu prve

11. Nacrt kamene konzole u prostoriji 2 u prizemlju (crtala O. Brana, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda). Drawing of a stone console in room 2 on the ground floor (drawing by O. Brana, Croatian Conservation Institute documentation)

i druge faze gradnje koje se nisu mogle zidnim sondama dokazati niti na temelju njih predložiti konzervatorske smjernice. Argumenti za te pretpostavke zasnivaju se na poznavanju istodobnih usporednih primjera

PRIZEMLJE

Raspored prostorija u prizemlju naslijeđen je iz prve faze. Saloča, odnosno predvorje u drugoj je fazi dobilo pod pokriven kamenim, dijagonalno sleganim pločama (48,5 x 48,5 cm) od svijetlosivog kalcitnog mramora sa sivim i crvenkastim žilama te je nadsvedeno baldahinskim (opisanim kupolastim pandantivnim) svodom. Povezivanje predvorja i stubišta u jedinstven prostor, osim osnim postavom njihovih ulaza, postignuto je iluzionističkim oslikom. Arhitektonska raščlamba i pojedini njezini, inače plastički, elementi zamijenjeni su naslikanima. U smjernicama za prezentaciju oslika tih prostora nije bio predložen najstariji, žučkasti s plavim okvirima, već drugi po redu, ružičasti sa smeđom profilacijom, koji se pokazao najkvalitetnijim i najbolje očuvanim te se daljnje sondiranje usmjerilo na praćenje tog sloja na svim visinama koje su određujuće za koncept oslika arhitektonskog prostora.⁴⁴ Također su u smjernicama navedene i upute za postupak

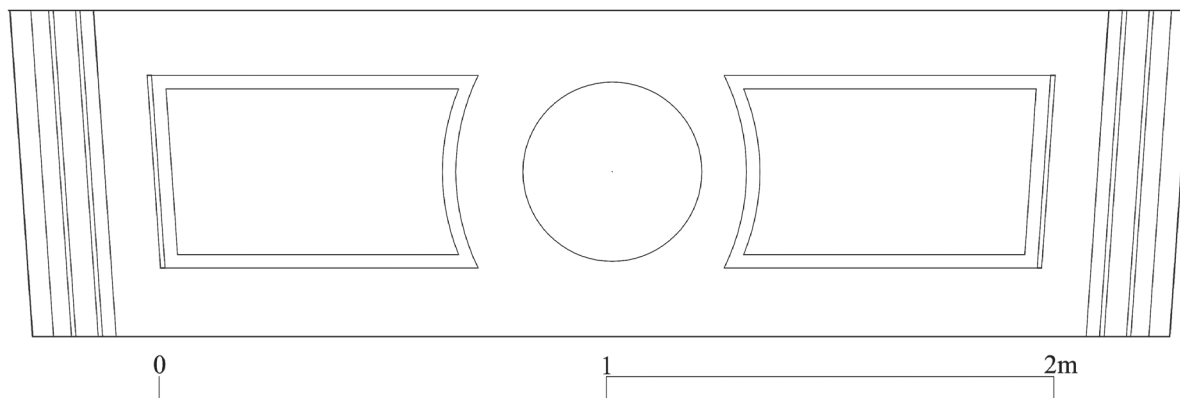
12. Zidni oslik u predvorju prizemlja – pogled na sjeverni zid (snimila K. Gavrilica, Hrvatski restauratorski zavod).
Wall painting of the ground-floor entrance hall – view of the northern wall (photo by K. Gavrilica, Croatian Conservation Institute)

14. Detalj zidnog oslika stubišta - sonda 184 (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Detail of the wall painting of the staircase – probe 184 (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

13. Zidni oslik stubišta – pogled na zapadni zid prvog stubišnog kraka (snimila K. Gavrilica, Hrvatski restauratorski zavod).
Wall painting of the staircase – view of the western wall of the first flight of stairs (photo by K. Gavrilica, Croatian Conservation Institute)

15. Prijedlog prezentacije oslika podgleda luka nad drugim stubišnim krakom (crtala K. Gavrilica, dokumentacija Hrvatskog restauratorskog zavoda).

Proposal for the presentation of wall painting on the intrados of the arch over the second flight of stairs (drawing by K. Gavrilica, Croatian Conservation Institute documentation)

zaštite oslika prilikom radova, a budući da su na parapetnoj zoni uočena oštećenja i naknadne zapune, s tih mjesta trebalo je ukloniti noviju žbuku i zamijeniti je istovrsnom onoj s oslikom. Na dijelu zidova koji odgovara parapetu (do 78 cm od poda) trebalo je oslik rekonstruirati. Prijedlozi smjernica odnose se i na popravak popločenja, kamenih okvira vrata na bočnim zidovima te na lučni otvor prema stubištu koji je trebalo osloboditi drvenarije, u skladu s primjerima u dubrovačkoj baroknoj stambenoj arhitekturi.

STUBIŠTE

Najveća intervencija u drugoj fazi bila je gradnja novog stubišta koje je dijelom ostalo unutar starog perimetra zgrade, a dijelom je smješteno u novi prostor unutar rizalita prigrađenog začelju. Vertikalna komunikacija postala je složenija i vizualno povezana s predvorjem prizemlja. I veliki lučni otvor na spoju predvorja i stubišta, i smještaj stubišta u aneks, smatraju se u gradskoj stambenoj arhitekturi obilježjem kasnog baroka.⁴⁵ U stubištu ovog ljetnikovca ostvarena je jedna od složenijih varijanti različito orijentiranih osi stubišta. Dinamičku koncepciju stubišta otkriva osobito njegov prvi dio koji je u nastavku predvorja, a sastoji se od tri prostorne, zasebno nadsvedene sekvence, sugerirajući perspektivnim skraćanjima dubinu i karakterističnu baroknu „sceničnost“ prostora. Poprečno postavljeni stubišni krakovi smješteni su u zasebnu visoku prostoriju (tzv. krletku) zaključenu ožbukanim stropom.⁴⁶ Cijelo stubište, tri stubišna kraka i četiri odmorišta popločeni su mramornim svijetlosivim i tamnosivim pločama, što pridonosi njegovoj reprezentativnosti. Svaku dvojbu da bi stubište nastalo poslije, čak u 19. stoljeću, opovrgli su nalazi više slojeva oslika na njegovim zidovima.

Kako je navedeno, povezivanje predvorja i stubišta pojačano je gotovo identičnim iluzionističkim oslikom zidova:⁴⁷ naslikanim profilacijama, kapitelnim zonama pilastrima i lukovima te ukkladama. Slikanim profilacijama izvedena je podjela zidnih ploha, svodova i stropa. Na taj

su način izvedena najstarija tri slikana sloja. Budući da je nakon prvih raslojavanja ustanovljeno da je od svih naliča i ovdje najkvalitetniji, i u pogledu crteža i u pogledu očuvanosti, drugi po redu nastanka, pokušalo se sondiranjem utvrditi njegovo postojanje na onim mjestima gdje se mora pojaviti po logici raščlambe arhitektonskih elemenata; pri tome su morali nužno biti uklonjeni gornji slojevi.

Oslikani sloj koji je predložen za restauraciju imao je sivu parapetnu zonu, zidne plohe raščlanjene ukkladama profiliranih okvira, svodove čiju zakrivljenost prate okviri središnjeg polja (sl. 13, 14). Nadsvedeni dio stubišta otvara se u prostor (tzv. krletku) dvaju posljednjih stubišnih krakova lukom koji u skladu s baroknim načelima ima ukošeni podgled.⁴⁸ Na njegovoj sjevernoj strani naslikana je profilacija imposta luka, a u srednjem dijelu uočen je medaljon širokog sivog okvira unutar kojeg su ostaci tamnocrvenog naliča (sl. 15). U tekstu elaborata istaknuto je da medaljon valja još naknadno ispitati. Pretpostavljali smo da je u njemu naslikan grb Kaboga.⁴⁹ Sjeverni i južni zid tog dijela stubišta, kao i treće odmorište između njih, najslabije su sačuvani, no ipak su i ondje utvrđeni fragmenti oslika (granice parapetne zone i profilirani okviri uklada, početak holkela) koji se mogu povezati u cjelinu i stoga su predloženi za rekonstrukciju. Četvrto odmorište kojim završava stubište imalo je osobitu važnost u prostornoj organizaciji kata: iz njega se ulazi u dvoranu, izlazi u vrt, ali s njega vodi i jedini pristup potkrovlju i u sobu sa zapadne strane odmorišta (sl. 21). Zapadni zid odmorišta na kojem se nakon uspona stubištem zaustavlja pogled, bio je oslikan na isti način kao i ostali njegovi zidovi (sl. 16),⁵⁰ no tu je, budući da je pošteđen vlage, bio bolje očuvan. Jasno se mogao pratiti slijed raščlambe, od parapeta sive boje (visokog 72 cm) koji završava crnom linijom do profilacije okvira uklade koja se neprekinuto (bez povrata) nastavlja do drvenog okvira vrata, što navodi na to da se nekada nastavljala i preko vratnica.⁵¹ Na gornjem dijelu zida iznad desnih vrata otkrivena je profilacija vijenca

16. Detalji zidnog oslika odmorišta stubišta na katu – sonde 134 i 206 (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Details of the wall painting of the staircase landing on the 1st floor – probes 134 and 206 (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

17. Detalj oslikanog parapeta, južni zid dvorane na katu (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Detail of the painted parapet, southern wall of the great hall on the 1st floor (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

18. Detalj oslika zida dvorane na katu - plava ugaona vitica (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Detail of the wall painting of the great hall on the 1st floor – a blue corner tendril (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

koja se nastavlja i na sjevernom zidu iznad nadvratnika, a označava donji rub holkela. Na stropu je uočen samo dio slikanog okvira, a zbog podupiranja stropa, daljnje istraživanje odgođeno je do njegove demontaže.

Iluzionističko slikarstvo u arhitekturi veliko je i važno poglavlje. Smatrala sam da u elaboratu koji će služiti restauratorima nije potrebno ulaziti u njegovo porijeklo, razvoj i primjenu ili nabrajati poznate primjere. Međutim, u konkretnom slučaju treba istaknuti da stubište Ljetnikovca Bunić-Kaboga nije njegovoj arhitektonskoj koncepciji ni po čemu pridonijelo, a da bi se, s obzirom na vrijednost prethodnog sloja, bez oslika taj prostor morao još i niže vrednovati. Slikane arhitektonske elemente pronašli smo i u dvorani nedalekog Bozdarijeva ljetnikovca koji se pripisuje Marinu Gropelliju, između 1706. i 1715. godine,⁵² no u Bunić-Kaboginu ljetnikovcu svakako je oslik kasniji, vjerojatno iz druge polovice 18. stoljeća.

DVORANA

Dvorana je zadržala perimetar 16. stoljeća, ali je prije uspostave novog stubišta bila vratima izravno povezana sa stražnjim vrtom. Prigradnjom stubišta uz srednji dio

začelja, u 18. stoljeću, ta je veza dokinuta. Portal koji sada iz dvorane vodi na odmorište stubišta ima okvir jače profilacije od portala kojim se iz vrta ulazi na odmorište, a grb Bunića na nadvratniku svjedoči o tome da je izvorno pripadao velikoj dvorani. Ispitivanje građe istočnog i zapadnog zida pokazalo je da u dvorani na bočnim zidovima nije bilo ugrađenih ormara koji bi se ondje očekivali. Na svakom od tih zidova su dvojna vrata koja dvoranu povezuju s bočnim sobama. Okviri vrata su plitko profilirani, uz unutarnji rub ukrašeni kanelirama, a uz vanjski rub dentima, kao i vijenac povrh nadvratnika. Te pojedinosti dovoljno ukazuju na probleme prezentacije: dvorana s gotičkim prozorima na pročelnom zidu, s renesansnim okvirima vrata i oslikom iz 18. stoljeća, ukazivat će na stilove koji su se na ljetnikovcu izmjenjivali. Dvorana je zaključena ožbukanim stropom s holkelima.⁵³ Od naličja koji su raslojeni na istočnom zidu, i u najstarijem i u sljedećem sloju potvrđene su parapetne zone, a zidovi povrh njih obojeni plavom bojom.⁵⁴ U drugom po redu najstarijem sloju, parapet ima i oslikom izvedenu imitaciju mramornih ploča vinskocrvene boje (sl. 17): mramorizirane ploče kontinuiraju na svakom segmentu zida i uokvi-

rene su sivim trakama, sokl parapeta je tamnosive boje, završen odozgo dvjema linijama vinskocrvene i bijele. U prozorskim nišama je u tom sloju oslik s mramorizacijom (sivkasta podloga s vinskocrvenim žilama); „mramorna ploča“ iluzionistički je prikazana (s jedne je strane prati „sjena“). Na zidovima je svijetloplavi nalič na kojem je tamnijom plavom bojom izvedena dekoracija; uz rubove zidova dvije su okomite linije, u paru su deblja i tanja, a spuštaju se do vijenca vrata, odnosno do prozorskih niša. Na južnom zidu tanja se spušta do parapetne zone, a pri vrhu se nastavlja i holkelom. Deblja se linija na oba kraja spaja s vodoravnim linijama, tvoreći neku vrstu okvira. Gornji su kutevi „okvira“ ispunjeni vitičastim motivom.

Apstrahirajući boju, dvorana oslikana u kasnom 18. stoljeću, ukrašena je velikim okvirima s ugaonim viticama (sl. 18) koji imitiraju panele, što se u bogatijoj varijanti izvode reljefnim, pa i pozlaćenim ukrasima.⁵⁵ Međutim, uporaba naliča svijetloplave boje u prva dva oslikana sloja nije slučajna. Prozračnost koju sugerira nebeskoplava, nedvojbeno je reminiscencija na doba kad se prozračnom i svjetlošću okupanom doimala i Bunićeva dvorana rastvorena brojnim prozorima. Uostalom, vertikalne i horizontalne linije nacrtane tamnijom plavom bojom podsjećaju na konstrukcija nosača s viticama, što će se često naći na vrtnim paviljonima. Raščlamba zidnih ploha udvojenim nosačima, pilastrima i masivnim gređem, između kojih su veoma slični okviri s viticama o koje su obješeni medaljoni i girlande, nalaze se na neusporedivo kvalitetnijem osliku dvorane u gruškom ljetnikovcu vlastelinskih obitelji Bunić, poslije Gradić. I ondje je, kako navodi Vladimir Marković, „između slikanih nosača prikazano plavetnilo neba“ i ondje „iščezavaju granice između stvarnog i slikanog prostora“.⁵⁶

Valorizacijom svih istraženih slojeva naliča utvrđeno je da je upravo takav način dekoracije zidova najkvalitetniji pa se među smjernicama koje se odnose na dvoranu, objavljenim 2009. u Elaboratu, nalazi prijedlog da se prezentira plavi oslik, i to drugi najstariji sloj po redu, a ne sivi nalič, kojim su poslije bili bojani zidovi i vijenac, kad dvorana dobiva i novi strop.⁵⁷ Predložene smjernice prezentacije drugog po redu najstarijeg oslikanog sloja upućivale su na to da se na svim zidovima sačuva žbuka u visini parapetne zone (do 80 cm) te da se ona restaurira, a da se oslik povrh parapeta rekonstruira prema nalazima. Pri rekonstrukciji stropa koji pripada predzadnjem sloju, trebalo je ponoviti holkel prema nalazu. Iako je prijedloge smjernica prihvatio Konzervatorski odjel u Dubrovniku u listopadu iste godine, opiranje tom prijedlogu trajalo je sve do proljeća 2012. godine.⁵⁸

BOČNE SOBE KATA

Premda se ponajprije inzistiralo na restauraciji oslika u središnjim prostorima, počevši od predvorja preko stubišta do dvorane kata, i naliči u bočnim sobama kata imaju

19. Detalj zidnog oslika sjeveroistočne prostorije (prostorija 2) na katu – sivkasto oslikani mramorizirani parapet (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).

Detail of the wall painting of the northeastern room (room 2) on the 1st floor – the greyish-painted marbled parapet (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

horizontalnu podjelu zidnih ploha i holkela, koja optički smanjuje visinu soba: na parapetnim zonama zidova pojavljuje se mramorizacija (koja se u pravilu morala referirati na tada poznate vrste mramora). U prednjim bočnim sobama kata nalazi su se pokazali vrijednima bar djelomične prezentacije. Tako su bile formulirane i smjernice: bez obzira na to jesu li svi nastali u isto vrijeme i na činjenicu da su odraz prije ukusa vlasnika nego visokih stilskih kriterija, trebalo je, uzimajući u obzir vrijednost same arhitekture ljetnikovca i njegove buduće korisnike – restauratore, pokazati autentični prostor i njegovu opremu.

U svim bočnim prostorijama pod je pokriven svijetlosivim i tamnosivim mramornim pločama, također dijagonalno slaganim, ali manjima nego u dvorani. Popločenje je bolje sačuvano u prednjim sobama pa je predloženo da se oštećenja u njima poprave upotrebom ploča iz stražnjih soba, gdje su zbog njihova stanja trebale ionako biti postavljene nove ploče. Premda pravokutne prozorske niše oštro rezanih bridova ne odgovaraju vremenu kad su nastali sami otvori, nije bila predložena njihova korekcija jer odgovaraju osliku koji je trebalo obnoviti.

Sjeveroistočna soba nije povezana samo s dvoranom, već i sa stražnjom bočnom sobom recentno probijenim uskim vratima drvenog okvira.⁵⁹ Sondiranje južnog zida pokazalo je dvanaest slojeva naliča. Za restauraciju je predložen najstariji sloj, što nažalost nije izvedeno:⁶⁰ imao je mramorizirani oslikani parapet (visine 78 cm) svijetlosive i blijedoružičaste podloge s tamnosivim žilama (izgledno imitacija mramora „Bianco carrara“) (sl. 19). Parapet je bio zaključen sivim linijama, a zid iznad njega bojen je svijetlosivo i blijedoružičasto. Isti oslikani najstariji slojevi potvrđeni su na zapadnom zidu, a na istočnom

20. Detalj zidnog oslika sjeveroistočne prostorije (prostorija 2) na katu – naslikana napa kamina (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).

Detail of the wall painting of the northeastern room (room 2) on the 1st floor – the painted fireplace hood (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

je zidu raslojeno čak petnaest naliča. Na tom zidu na šestom sloju otkriven je veoma kvalitetan crtež olovkom, monokromatski laviran: povrh dvaju kaneliranih pilastara i profiliranog arhitrava u jedva vidljivim ostacima nalazi se prikaz lava koji šapom pridržiava rastvorenu knjigu s tekstom: INIVSTI PVNIENTVR ET SEMEN IMPIORVM PERIBIT (sl. 20).⁶¹ Naliči na srednjem dijelu istočnog zida nagorjeli su u punoj visini jer se nalaze na zazidu dimnjaka kamina koji se zbog crteža tada nije smio otvarati. Predloženo je da se crtež strapira prije nego što se pristupi radovima u sklopu kojih će se morati prezidati srednji dio zida. Pri restauratorskim radovima trebalo je čuvati zonu parapeta te obaviti samo nužne popravke žbuke, a oslik očistiti i prema potrebi izvesti retuše. Ravni dio stropne plohe bio je raspucan sve do holkela, a sredina i urušena, zbog čega na holkelu predloženi sloj za restauraciju tada nije bilo moguće detaljnije ispitati. Nakon postavljanja skele i osiguranja stropne konstrukcije, valjalo je dovršiti ispitivanja obojenja ostataka stropa i holkela.

Tijekom građevinskih radova 2010., nakon što je crtež strapiran, mogla se otvoriti i niša kamina. Prema mjerama

crteža koje su tom prilikom uzete, može se zaključiti da je nastao u drugoj fazi uređenja interijera kao oslikana napa kamina iz 16. stoljeća.⁶²

Sjeverozapadna soba kata imala je kamin u zapadnom zidu (sl. 22a). Kamin je razmjerno malim dimenzijama i spoliranim zaključnim vijencem ukazivao na naknadnu promjenu formata. U prijedlogu smjernica istaknuto je da se ne može prezentirati zbog nedovoljnog broja podataka za njegovu rekonstrukciju.⁶³ Sondiranje naliča i žbuka s desne strane kamina, na ispuni niše starijeg kamina, pokazalo je dva sloja žbuka i šest slojeva naliča, a na istočnom zidu devet naliča. Za restauraciju je predložen sloj oslika koji povezuje okerasto bojanu zonu parapeta na istočnom zidu i južnom zidu, a odgovara prozračno svijetloplavom naliču na zidovima i stropu.⁶⁴ Svijetloplava boja stropa uključivala je i zonu holkela koji je od zida bio odvojen dvjema crtama tamnoplave boje. Na sredini stropa, oko kuke za svjetiljku, bila je naslikana rozeta s lisnatim oker i smeđecrvenim ukrasom. Budući je jedino u toj sobi kata bio zatečen strop, predloženo je da se on očuva, opisani sloj oslika ponovi i prezentira, a zid i strop očiste od kasnijih preliča. Ništa od predloženog nije izvedeno, a rozeta u sredini stropa prezentirana je na način da djeluje poput sonde otvorene u nekom kasnijem naliču. Svakako, u ovoj je sobi zbog nepoznavanja stilskih obilježja, došlo do najvećih propusta kako pri rekonstrukciji kamina, tako i pri bojenju zidova, tj. negiranju horizontalne podjele na zone parapeta, zida i holkela (sl. 23).

U prijedlogu smjernica za sve bočne sobe istaknuto je da se čak i u onima (tj. stražnjim sobama) gdje oslik nije kvalitetan, razgraniče zone parapeta, zida i holkela. Na taj način postiglo bi se optičko sniženje prostorija male površine koje u baroku redom imaju visoke stropove bez greda. Budući da to nije provedeno, dobila se iskrivljena slika baroknog prostora, a iz današnje perspektive i veoma neugodnog dojma.

POTKROVLJE

Nad stražnjim rizalitom, u niskom potkrovlju nalaze se tri sobe do kojih vode uske zavojite drvene stube. Na zapadnom zidu središnje sobe, dva su lučna otvora, od kojih lijevi ima sačuvane profilirane kapitelne zone. Između lučnih otvora nalazi se ovalni prozor koji osvjetljava stubište. Okvir mu je bio obojen sivkastom bojom, kao i drvena rešetka od dijagonalno ukruženih letvica. U smjernicama je predloženo da se zadrži trodijelna podjela prostora, drveni podovi i stube. Na desnom luku treba obnoviti kapitelnu zonu i sve lučne otvore te ovalni prozor obojiti izvornom sivkastom bojom.⁶⁵

LOĐA

Lođa, rastvorena po dvama lukovima na sjevernoj i južnoj strani, zatečena je s drvenarijom koja je u prethodnom razdoblju (u 19./20. stoljeću) omogućila da se koristi kao

dio stambenog prostora, opremljenog čak i jednom peći. Prema predloženim smjernicama, trebalo je lukove osloboditi drvenarije i lođu otvoriti, što je iz Elaborata izbrisano, a ostavljena je samo rečenica koja je mogla odgovarati bilo kojem rješenju: „Restauraciji klesanih kamenih dijelova treba pristupiti prema priloženoj analizi i uputama.“

Budući da je lođi uz izvornu funkciju trebalo vratiti i izgled, popločenje od velikih ploča „rekristaliziranog vapnenca ili čak mramora“⁶⁶ trebalo je ponoviti u naj-sličnijem materijalu, istoj boji i jednakoj veličini ploča te načinu polaganja. Na taj bi se način lođa razlikovala od otvorenih površina terase i vrta, što je kod te vrste natkrivenih otvorenih prostora nužno postići. Kako čak ni najstarije utvrđene žbuke u lođi nisu one iz 16. stoljeća, predloženo je da se uklone s oba zida te da se ovisno o nalazu ili prezentira zid građen klesancima ili na zidovima ponovi vapnena žbuka na visinu prvoga sloja, kako bi se oslobodile profilacije lukova.⁶⁷ Grednik je trebalo obnoviti prema dijelovima (gredama i vjenčanicama) sačuvanim nad istočnom polovicom lođe.⁶⁸

TERASA

Terasa ispred pročelja i ispred kapele bila je u drugoj fazi pokrivena kamenim pločama, kakve su i na terasi iznad orsana. Prema nalazima u sondama uz pročelje i uz lijevi polustup lođe, prethodno popločenje bilo je na koti nižoj za 4,5 cm. Na osnovi toga, najprije je bilo predloženo da se s obzirom na oštećenost, popločenje ponovi od istog kamena, ali na nižoj koti, kako bi se oslobodila plinta baze stupova na sjevernoj strani lođe. Naknadno je prijedlog korigiran jer je ispod kamenih ploča pronađen otisak prethodnog popločenja od opeka slaganih u „riblju kost“ veličine 25 x 12,5 cm, što odgovara vremenu gradnje i samog pročelja.⁶⁹

Ljetnikovac u 19. i 20. stoljeću

Osim dviju navedenih povijesnih faza koje su prepoznatljive po obiteljima koje su ljetnikovac imale u vlasništvu do kraja 19. stoljeća, i događaji u 20. stoljeću utjecali su na stanje u kojem je arhitektonski sklop dočekao ova istraživanja.

S obzirom na to da je za svaki ljetnikovac jednako važan i ambijent u kojem se nalazi, i u tom pogledu nastupaju velike promjene. Nasade uz ljetnikovac bilježi Miho Skurić na svojoj karti iz 1811. godine,⁷⁰ a u katastarskom planu snimljenom 1832. i reambuliranom 1877. godine, odnosno u njegovu tekstualnom dijelu iz 1841. godine, navode se na dolcima s južne strane ljetnikovca – *giardino con frutta i oliveti*.⁷¹ Povezana s maslinikom, zapadno od orsana i ispod kapele nalazila se gospodarska kuća Kabogina ljetnikovca - *magazzino con molino d'olio, cucina e corte*,⁷² pri čemu se naziv *corte* odnosi na mali vrt koji je u barokno doba zauzeo pretpostavljeno izvorno mjesto orsana iz 16. stoljeća. Premda je cesta oko Rijeke dubrovačke izgrađena

tek 1902., put koji je povezivao Gruž sa Sustjepanom ucrtan je već i na spomenutom Skurićevu prikazu. U tekstu katastarskog plana iz 1841. godine, *Strada da Gravosa a St. Stefano* upisana je kao vlasništvo Bernarda Kaboga i znatno je šira upravo u predjelu Bunić-Kabogina ljetnikovca. Iznad ljetnikovca je 1901. prošla i prva željeznica, prugom čija je izgradnja počela 1899. godine.

Oštećenjima koja su na prijelazu stoljeća izazvali posljednji vlasnici, a pretrpjeli lukovi i kapiteli lođe zbog ugradnje drvenarije, mogu se dodati i ona na kamenim okvirima gotičkih prozora na prvom katu. Zbog postavljanja žaluzina na gotičke otvore, metalni su klinovi zabijeni u doprozornike, stupove, kapitele i lukove. Lukovi monofora izgubili su trolisni oblik, u trifori su umjesto središnjeg uspostavljena dva bočna otvora. U elaboratu je predloženo da se za triforu izradi poseban projekt obnove, kojim bi se ispitala mogućnost povrata otvora u izvorni oblik.

U 20. stoljeću postupno dolazi do zapuštanja, propadanja i na kraju potpune devastacije ljetnikovca. Degradacija se u prostornom i arhitektonskom pogledu ubrzava gradnjom Jadranske turističke ceste početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Jedan njezin odvojak, proširenjem trase stare ceste, prolazi kroz vrtni prostor ljetnikovca, koji je kao i orsan skraćen za gotovo 8 m. Bočni vrt (*corte*) nestao je pod parkiralištem i pod cestom, a gospodarska je kuća srušena. Vrhunac prostorne devastacije toga predjela dosegnut je nasipavanjem Rijeke dubrovačke ispred samog ljetnikovca i stvaranjem nove obale s vanjske strane ceste.

Zgrada je nakon nacionalizacije dijelom bila nastanjena i zapuštena. Od 1974. godine nacionalizirani dio prenesen je na poduzeće „Dubrava“, a potom se njime koristilo poduzeće „Zidar“ za skladište građevinskog materijala. Ne ulazeći u pojedinosti vlasničkih i korisničkih odnosa, neshvatljivo je da Općina Dubrovnik vrhunski spomenik dubrovačke arhitekture, kakav je Ljetnikovac Bunić-Kaboga, prepusti tako neprimjerenoj namjeni, da preko svojih službi ne kontrolira način njegova korištenja te ne spriječi devastaciju koja je trajala posljednjih četrdeset godina. U vrijeme Domovinskog rata ljetnikovac se našao na liniji razgraničenja te je 1991. i 1992. godine pretrpio znatna oštećenja, pogotovo na sjevernom pročelju i na terasi kata.

Zatečeno stanje uoči početka istraživačkih radova pokazuje snimljeni materijal, pogotovo u usporedbi sa stanjem koje je evidentirano 1962./1963. godine.⁷³ Najteža oštećenja uočena su na popločenju i stupovima trijema, na mramornom popločenju i oslikanim zidovima predvorja u prizemlju te u stubištu koje je u punoj visini služilo za odlaganje otpada. Zbog lošeg stanja pokrova, istrunule su stropne grede i svi su se stropovi prvog kata, osim jednog, urušili.⁷⁴ Da se s tim prostorima pažljivije postupalo, mnogi bi nalazi bili bolje sačuvani, što bi možda omogućilo kvalitetniju obnovu i zacijelo umanjilo troškove.

Umjesto pogovora

21. Zapadni zid odmorišta stubišta na katu nakon obnove (snimio J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod).
Western wall of the 1st-floor staircase landing, after renovation (photo by J. Kliska, Croatian Conservation Institute)

STUBIŠTE (sl. 21)

Prijedlog smjernice: S obzirom da se na zapadnom zidu četvrtog odmorišta oslik profilacije okvira uklade prekida kod drvenog okvira vrata (sonda 134), sukladno istodobnim primjerima predlaže se oslik nastaviti i preko drvene plohe vratnica. Naime, u glavnom pristupu dvorani stubištem, zapadni zid odmorišta i njegov oslik dobro osvijetljeni velikim nasuprotnim prozorima imali su osobitu važnost. Na tom se zidu oslik zacijelo nije svodio samo na razmak između neuglednih drvenih vrata.

22a. Nalaz kamina u sjeverozapadnoj prostoriji kata (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Fireplace discovered in the northwestern room of the 1st floor (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

22b. Isti nakon obnove (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Fireplace after renovation (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

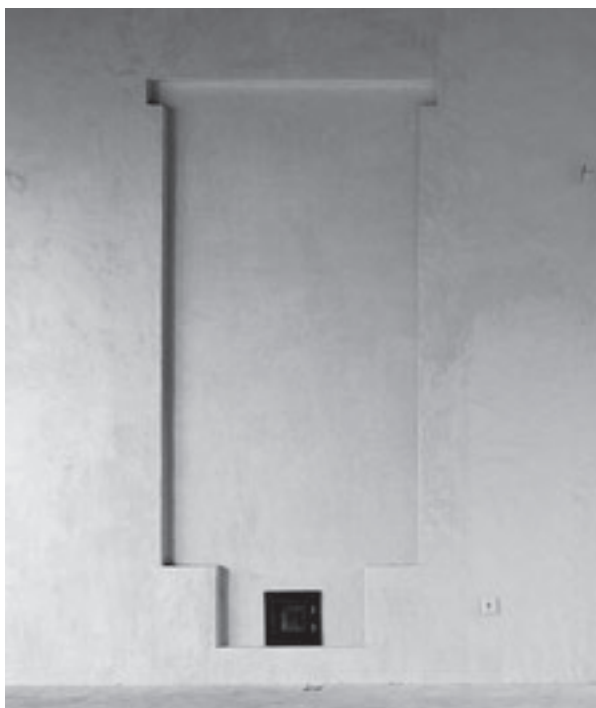
23. Sjeverozapadna prostorija kata nakon obnove (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
Northwestern room of the 1st-floor, after renovation (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

SJEVEROZAPADNA PROSTORIJA (PROSTORIJA 4) NA PRVOM KATU (sl. 22a, 22b, 23)

Prijedlog smjernica: Kamin se ne može prezentirati zbog nedovoljnog broja podataka za njegovu rekonstrukciju. Predlaže se ponoviti najstariji sloj oslika (sloj A8 u sondi 70), s time da se naknadno ispita zaključna linija oker mramoriziranog parapeta koja nije utvrđena istraživanjima. Jednako tako zid i strop treba očistiti od kasnijih preliča i prezentirati najstariji prozračni svijetloplavi nalič na kojem je u središnjem dijelu stropa izveden ornamentalni lisnati oker ukras. Ukoliko stanje završnog sloja žbuke iznad parapetne zone zidova ne dozvoli čišćenje najstarijeg sloja oslika, žbuku treba ukloniti, a potom zidove iznova ožbukati istovrsnom žbukom i na njoj ponoviti ranije predloženu shemu i tonove oslika.

24a. Nalaz zidnog umivaonika iz 16. stoljeća na istočnom zidu lode (snimila N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod).
16th-century wash basin discovered on the eastern wall of the loggia (photo by N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

24b. Zidni umivaonik nakon obnove (snimio J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod).
Wash basin after renovation (photo by J. Kliska, Croatian Conservation Institute)

LOĐA (sl. 24a, 24b)

Prijedlog smjernice: Zbog važnosti tog elementa kamene opreme u lođi (op.a. umivaonika), predlaže se ostaviti u žbuci naznaku ležišta kamenih greda okvira, popraviti žbuku u dnu niše, pa čak i grafite, premda nisu imali nikakve veze sa samim umivaonikom dok je bio u funkciji.

25a. Obnovljeni svod kapele (snimio J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod).
Renovated vault of the chapel (photo by J. Kliska, Croatian Conservation Institute)

25b. Unutrašnjost kapele nakon obnove – pogled prema oltaru (snimio J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod).
Chapel interior after renovation – view of the altar (photo by J. Kliska, Croatian Conservation Institute)

KAPELA (sl. 25a, 25b)

Prijedlog smjernice: Sa zida i svoda treba ukloniti nalič i prva dva sloja žbuke te vratiti svijetlu žbuku utvrđenu u sloju B3. Dokidanje postojećeg kontrasta između kamenih elemenata i bojanih ploha pridonijet će uvelike dojmu prostornosti, kako to pokazuje i usporedba s kapelom Gundulićeva ljetnikovca u Gružu.

26. Rastavljeni dijelovi kupole kapele tijekom restauratorskih radova (snimila K. Gavrilica, Hrvatski restauratorski zavod).
Dismantled sections of the chapel dome, in the course of conservation (photo by K. Gavrilica, Croatian Conservation Institute)

KUPOLA KAPELE (sl. 26)

U restauratorskim radovima rastavljeni su dijelovi tambura i kupole, bez prethodnog odobrenja Konzervatorskog odjela u Dubrovniku ili konzultacija s nekom od stručnih Komisija, što bi s obzirom na izuzetnost djela – jedinu izvedenu i sačuvanu kupolu Petra Andrijića – nalagao imalo korektan postupak. ■

Bilješke

- 1 Istraživanja je provela radna grupa: K. Krulić, K. Majer, A. Požar Piplica, V. Šulić, F. Župan, arhitektonsko snimanje i izradu grafičkih priloga: O. Brana, I. Huić, K. Gavrilica, B. Milković, A. Škevin Mikulandra, N. Pavlović i M. Renić, laboratorijska ispitivanja D. Mudronja i M. Jelinčić, a dokumentaciju kamenih elemenata I. Jengić, P. Puhmajer i M. Šagolj. Fotodokumentaciju je uz već nabrojene članove tima radila N. Vasić. Smjernice za obnovu napisali su N. Grujić i F. Meder. Istraživačke radove trebalo je na terenu obaviti u tri faze, s početkom 20. 10. 2008. i predajom elaborata do 15. 5. 2009. Vidi: NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ, Ljetnikovac Bunić-Kaboga, Dubrovnik - Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, sv. I i sv. II, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2009.
- 2 O tome vidi: član 27. Zakona o obnovi ugrožene spomeničke cjeline Dubrovnika i drugih nepokretnih dobara u okolici Dubrovnika (Narodne novine 19/14).
- 3 Ugovor o financiranju obnove Ljetnikovca Bunić-Kaboga potpisan u Ministarstvu kulture u ožujku 2009. između Batahovina Foundation (zastupane po dr. Ivi Felneru), Republike Hrvatske, Hrvatskog restauratorskog zavoda i Grada Dubrovnika prema kojem će se ljetnikovcem idućih pedeset godina koristiti HRZ za potrebe obavljanja konzervatorsko-restauratorske djelatnosti, izuzev manjeg dijela koji će biti dostupan javnosti i koji će se koristiti u kulturne svrhe (knjižnica, izložbeni prostor i sl.).
- 4 Pretpostavljalo se, naime, da će u proces radova na obnovi biti uključena i Veronika Šulić iz Odjela za zidno slikarstvo i mozaik HRZ-a koja je sudjelovala i u izradi prijedloga smjernica za restauraciju oslika i koja je u ime radne skupine 2010. predala Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima zaštite oslika u stubištu, tj. o demontaži stropa u njemu, a 2011. sastavila je i prijedlog realizacije radova za 2011./2012. godinu. Od kraja 2011. ni ja više nisam bila uključena u radove u vrijeme kojih je pri skidanju popločenja i žbuke sa zidova bilo i nekih važnih nalaza.
- 5 CVITO FISKOVIĆ, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb, 1947., 71, 74, 78, 80, 140.; NIKOLA DOBROVIĆ, Dubrovački dvorci, Beograd, 1947., 27, 53-56; IVAN M. ZDRAVKOVIĆ, Dubrovački dvorci – analiza arhitekture i karakteristika stila, Beograd, 1951., 37-41; CVITO FISKOVIĆ, Dubrovački gotičko-renesansni stil, u: *Republika*, VII (1951.), Zagreb, 58-59; CVITO FISKOVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, u: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, 1-2 (1953.), 4, 8; CVITO FISKOVIĆ, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik, 1955., 69-70; IRMGARD MANKEN, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd, 1960., 146-147; MILAN PRELOG, Baština bez baštinika, *Telegram*, br. 203 (1964.), Zagreb; CVITO FISKOVIĆ, Kultura dubrovačkog ladanja, Split, 1966., 13, 18, 24, 43; JOSIP LUČIĆ, Prošlost dubrovačke Astoreje, Dubrovnik, 1970., 15, 110; MICHELANGELO MURARO, Civiltà delle ville di Ragusa, u: *Fiskovičev zbornik I Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (1980.), Split, 321-332; CVITO FISKOVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, u: *Rad JAZU*, knjiga 397 (1982.), Zagreb, 20, 26, 38, 56; NADA GRUJIĆ, Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture, *Rad JAZU*, knjiga 397 (1982.), Zagreb, 38, 43, 47, 49; NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Bunić-Kabužić, u: *Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, katalog izložbe (Muzejski prostor Jezuitski trg, travanj, svibanj, lipanj 1987., Dubrovački muzej Knežev dvor, srpanj, kolovoz, rujanj 1987.), (ur.) Ante Sorić, Zagreb, 1987., 316; NADA GRUJIĆ, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb, 1991., 86-90, 98, 111, 121, 141; NADA GRUJIĆ, Les villas de Dubrovnik aux XVe et XVIe siècles, u: *Revue de l'art*, 115/1997-1 (1997.), Paris, 42-51; ANTE MARINOVIĆ (prip.), Libro negro del Astarea, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zagreb-Dubrovnik, 2005., 104; NADA GRUJIĆ, Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću, u: *SIC ARS DEPRENDITUR ARTE – Zbornik u čast Vladimira Markovića*, (ur.) Sanja Cvetnić, Milan Pelc i Daniel Premerl, Zagreb, 2009., 245-249; NADA GRUJIĆ, Dialogue Gothique-Renaissance dans l'architecture ragusaine des XVe et XVIe siècles, u: *Le Gothique de la Renaissance*, (ur.) Monique Chatenet, Krista De Jonge, Ethan Matt Kavalier i Norbert Nußbaum, Paris, 2011., 121-134; NENAD VEKARIĆ, Vlastela Grada Dubrovnika 2, Vlasteoski rodovi (A-L), Zagreb-Dubrovnik, 2012., 94-106; NENAD VEKARIĆ, Vlastela Grada Dubrovnika knjiga 4, Odabrane biografije (A-D), Zagreb-Dubrovnik, 2013., 115.
- 6 NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Miha Bunića i početci ladanja uz Omblu, u: *Vrijeme ladanja – Studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*, Dubrovnik, 2003., 9-29.
- 7 NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Miha Junijeva Bona u Rijeci dubrovačkoj – problemi datacije, atribucije i prezentacije, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38 (2014.), Zagreb (u tisku).
- 8 Trijem Divone prema ugovoru iz 1518. godine izrađuju Andrijići, Josip Markov i Nikola Vlahov. CVITO FISKOVIĆ 1947., (bilj. 5), 136, 137; CVITO FISKOVIĆ, Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV-XVI stoljeća u Dubrovniku, Split, 1947. (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD, *Debita notariae*, I, 170). Na moguće autorstvo istih majstora upućuju i kompozitni kapiteli Bunićeva trijema, identični onima koje je prije restauracije 1892. imala i Divona. Usp.: NADA GRUJIĆ, Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 21 (1997.), Zagreb, 6-21; FRANKO ČORIĆ, Prilog poznavanju historicističkih intervencija na dubrovačkoj Divoni 1888.-1892., u: *Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 4 (2013.), Zagreb, 42-45.

- 9** Tordirani stupovi lođe na katu jednaki su onima koji su za trijem u prizemlju ljetnikovca Petra Sorkočevića na Lapadu izrađeni između 1518. i 1521. godine. Bili su naručeni od Petra Petrovića, a izradio ih je Silvije Antonović. Usp. CVITO FISKOVIĆ 1982., (bilj. 5), 23; RADOVAN IVANČEVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu i problem klasične renesanse, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća* [Zbornik radova sa Simpozija Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika], (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 75-81.
- 10** O njezinoj kupoli Cvito Fisković je 1947. napisao da je sazidana „prema onima kakve imaju crkvice 10. i 11. stoljeća na dubrovačkim otocima“, s razlikom da dobiva osmerostrani oblik, stupiće i prozore na tamburu poput kupole gradskog zvonika. Usp. CVITO FISKOVIĆ 1947., (bilj. 5), 74, 80. Tomislav Marasović je na tragu istih razmišljanja objavio dva teksta, navodeći da konstruktivni elementi unutarnjeg prostora u kapelama Bunićeva ljetnikovca na Batahovini i gruških ljetnikovaca Gundulića i Bunić-Gradića pokazuju kontinuitet predromaničkog arhitektonskog tipa. Usp. TOMISLAV MARASOVIĆ, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranoga srednjeg vijeka (tipološki osvrt), u: *Beritićev zbornik: zbornik radova iz dubrovačke povijesti u počast sedamdesetogodišnjice dubrovačkog konzervatora Lukše Beritića*, (ur.) Vjekoslav Cvitanović, Dubrovnik, 1960., 33-47; TOMISLAV MARASOVIĆ, Renesansne reminiscencije predromaničkog kupolnog tipa, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća* [Zbornik radova sa Simpozija Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika], (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 94-96.
- 11** Godine 1538. Pavao Marina Gradić i Luka Mihov Bunić u ime tada maloljetnoga nasljednika Miha Junijeva naručuju kod Petra Andrijića kamen za kapelu *in loco dicto Battachina*, navodeći da treba biti građena po uzoru na kapelu Ivana Gundulića u Gružu. DAD, *Diversa notariae* [dalje: *Div. not.*], 105, 85. Spominju: CVITO FISKOVIĆ 1947., (bilj. 5), 80; NADA GRUJIĆ 1991., (bilj. 5), 96-98.
- 12** CVITO FISKOVIĆ 1947., (bilj. 5), 156; FRANO KESTERČANEK, Ljetnikovac Gundulić, u: *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 36 (1998.), Dubrovnik, 168.
- 13** O povijesti vlasteoskog roda Bona i prvim podacima o njihovu posjedu na Batahovini, opširnije se piše u drugom spomenutom članku: NADA GRUJIĆ 2014., (bilj. 7).
- 14** NENAD VEKARIĆ 2013., (bilj. 5), 115. Nakon epidemije kuge 1363. posjed prelazi u vlasništvo Marina brata Miha Lukarova i njegovog sina Luka (1325-1417) i unuka Vlaha (1353-1429). NENAD VEKARIĆ 2012., (bilj. 5), 94-106.
- 15** CVITO FISKOVIĆ 1955., (bilj. 5), 69-70; JOSIP LUČIĆ 1970., (bilj. 5), 15, 110.
- 16** ANTE MARINOVIĆ 2005., (bilj. 5), 104.
- 17** Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), *Diversa Cancellariae* (dalje: *Div. Canc.*), sv. 60, f. 100'. Spominje: CVITO FISKOVIĆ 1947., (bilj. 5), 78.
- 18** NENAD VEKARIĆ 2012., (bilj. 5), 105, 106.
- 19** NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. II, sonde 140, 141, 142.
- 20** Pri skidanju popločenja u velikoj dvorani otkrilo se gornje lice bačvastog svoda hodnika koji je u gradnji baroknog stubišta presječen na mjestu prvog odmorišta, a hodnik tada i posve dokinut u produžetku krajnje zapadne prostorije.
- 21** Nalazi su snimljeni i opisani u: NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Bunić-Kaboga, Dubrovnik - Dopuna elaborata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2011., table 3, 4, 5 i 6. Nameće se usporedba s podrumskom prostorijom koja je povezivala kuhinju sa saločom, a otkrivena je ispod stubišta Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom, vidi u: KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Ljetnikovac Gučetić (Gozze), Trsteno - Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, sv. I i sv. II, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., 17, 64.
- 22** NADA GRUJIĆ 2011., (bilj. 21), 4, tabla 7. Dopuna elaborata sadrži opis nalaza otkrivenih tijekom građevinskih radova na obnovi ljetnikovca od početka travnja do kraja listopada 2011. godine.
- 23** Nalaz prozora na negdašnjem začelju potvrđen je 2008./2009. ispitivanjem građe i na sjevernom zidu drugog kraka stuba i u sobi sa zapadne strane četvrtog odmorišta stubišta.
- 24** Ti dijelovi opreme 16. stoljeća otkriveni su 2012. Po sačuvanom dijelu okvira umivaonika mogu se doznati i njegove dimenzije, ali reške ormara za to nisu dovoljne.
- 25** O motivu malih visećih lukova koji potječe s gotičkog ukrasnog repertoara, a u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi obogaćuje renesansnim ukrasima, vidi: NADA GRUJIĆ, Zidni umivaonici XV. i XVI. stoljeća u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23 (1999.), Zagreb, 63-82; NADA GRUJIĆ, Kuća u Gradu, Studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća, Dubrovnik, 2013., 302-304.; NADA GRUJIĆ 2013., (bilj. 7).
- 26** NADA GRUJIĆ 2011., (bilj. 21), 8, table 10, 11.
- 27** Opširnije o kapeli ljetnikovca vidi: NADA GRUJIĆ 2014., (bilj. 7), a detaljnije o nalazima i o prijedlogu smjernica vidi NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 99-101.
- 28** Ova smjernica nije pri obnovi uvažena, a još je manje uvažena vrijednost tog spomenika jer su tambur i kupola kapelice rastavljeni i potom rekonstruirani bez prethodnih konzultacija i traženja dozvole mjerodavnih ustanova (Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture i članova Komisije za praćenje obnove Dubrovnika). Uostalom, nakon uviđaja, konzervatori, kako stoji u zapisniku od 8. 3. 2012., na taj zahvat nisu imali primjedbi.
- 29** Prikaz pročelja s naznakom sedmog luka iza orsana objavljen je u: NADA GRUJIĆ 2003., (bilj. 6), 21, a restitucija pročelja iz prve faze odvojenog od onog iz druge faze

u: NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1, 33.

30 DAD, *Div. not.*, sv. 103, f. 132'.

31 Atribuciju Andrijićima predložila sam u izlaganju „Andrijići na Batahovini“, održanom početkom listopada 2009. u Dubrovniku na doktorskom studiju Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta. Izlaganje nije objavljeno.

32 Zbornik radova sa simpozija „Barok u graničnim sredinama“ održanog u listopadu 1990. nije objavljen pa tako ni moje izlaganje.

33 NADA GRUJIĆ 1991., (bilj. 5), 141. U poglavlju *Obnova i inovacije nakon 1667. godine* napisala sam: „Možda je najkorjenitija promjena nastupila pri obnovi Bunić-Kabogina ljetnikovca na Batahovini, koji je sačuvao gotičko-renesansnu vanjštinu, a dogradnjom uz začelje, stubište je dobilo zaseban prostor i tako je na sasvim nov način prizemlje povezano s katom.“

34 DAD, *Testamenta Notariae*, sv. 55, f. 238'-241.

35 STJEPAN ĆOSIĆ, NENAD VEKARIĆ, *Dubrovačka vlastela između roda i države*, Zagreb-Dubrovnik, 2005., 164.

36 RADOVAN SAMARDŽIĆ, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd, 1983., 214-215.

37 STJEPAN ĆOSIĆ, NENAD VEKARIĆ 2005., (bilj. 35), 59.

38 Osim Bernarda Marinova (1671-1753), to su mogli biti Vlaho Bernardov (1698-1750) i Ivan Vlahov (1743-1826); mlađi od Ivanova dva sina, Bernard (1785-1855), međutim, preko njegova starijeg brata Vlaha-Filipa Ivanova (1774-1854) posjed nasljeđuju Henrik (1818-1881) i Bernard (Brnja) (1863-1922) iza kojeg ostaju dvije kćeri (Hrvatski biografski leksikon, 6; 680-681).

39 NELLA LONZA, *Pod plaštem pravde*, Dubrovnik, 1997., 18, 42, 50, 52, 299.

Primjerice: Bernard Marinov biran je od 1711. do 1741. čak osam puta za kaznenog suca. Kao sudac javlja se 1720. i 1750. i njegov sin Vlaho Bernardov. Zna se da je Ivan (Đivo) Vlahov učio dubrovačko pravo i posjedovao je zbirku zakona, tzv. Žutu knjigu, a tzv. Zelenu knjigu u njegov sin Vlaho Đivov.

40 Bernard Kaboga (1785-1855), sin Vlaha Bernardova, bio je kao školovani vojni inženjer nakon 1814. na čelu inženjerije u Dubrovniku, od 1818. imenovan upraviteljem vojne inženjerije cijele Dalmacije, zatim je u tom svojstvu boravio u Veneciji, na Siciliji, u Galiciji, Beču itd. Godine 1846. postao je podmaršal i glavni zapovjednik inženjerije u Austrijskoj carevini (Hrvatski biografski leksikon, 6; 682). Upisan je kao vlasnik ljetnikovca i gospodarske kuće na Batahovini u opisu katastarskih čestica 67. i 68. iz 1841. godine (Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, mapa br. 632. Katastarska općina Sustjepan).

41 IVAN M. ZDRAVKOVIĆ 1951., (bilj. 5), table u prilogu.

42 KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokne palače u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik, 2001., 113.

43 Valja istaknuti i da je stanje ljetnikovca prilikom istraživanja bio vrlo loše: u svim prostorijama, osim u jednoj,

stropovi su prijetili urušavanjem, a njihovo podupiranje ometalo je sondiranje zidova. Strop dvorane trebalo je prije početka radova ukloniti, drvene grede su otpiljene, a žbuka odvezena, prije nego što smo doznali je li strop, osim što je imao nalič, bio i ukrašen.

44 Detaljni opis sonde na zidovima i svodu nalazi se u NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 72 i 73.

45 KATARINA HORVAT-LEVAJ 2001., (bilj. 42), 73, 83, 103.

46 U tom dijelu stubišta mogu se prepoznati predlošci koji se u Dubrovniku pojavljuju na kraju 16. stoljeća, upravo u ladanjskoj arhitekturi. NADA GRUJIĆ, *Ljetnikovac Vice Stjepovića-Skočibuhe kod Tri crkve u Dubrovniku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13 (1988.), Zagreb, 215-227.

47 Kao i u predvorju, najstariji sloj žučkaste podloge s plavim okvirima pronađen je samo mjestimice (sonde 179, 182 i 199). Drugi najstariji je najkvalitetniji, ružičasti sloj sa smeđe slikanim profilacijama i okvirima uklada, a u trećem, zelenkastom, ponovljen je prethodni sloj u smeđim tonovima. Povrh njih je poslije nastao jedan slabo očuvan oslik sive boje koji umjesto profilacija ima vitičasti motiv te žuti nalič. Usp. NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sonde 91, 92, 138, 182, 183, 186, 189, 190.

48 Oslik predložen za restauraciju pronađen je na zapadnom zidu prvog odmorišta lijevo od kamenog dovratnika, na zapadnom i istočnom zidu prvog kraka stubišta (donji i gornji završetak okvira uklade), u podgledu njegova lučnog nadvoja, tj. segmenta kosog bačvastog svoda (profilacija kapitelne zone i okvir uklade svoda). Na drugom, širem odmorištu koje je zaključeno plitkim pandantivnim svodom nad pravokutnikom pronađeni su dijelovi naslikanog okvira uklade uz luk pete svoda, na južnom zidu granična linija parapeta i okvir uklade, na sjevernom zidu parapetna zona, kut profilacije okvira uklade i njezin gornji dio okvira. Pod lukom kojim svod završava na istočnom kraju i otvara se na drugi stubišni krak, dokumentirani su šiljasti završetak okvira uklade i njezin okvir.

49 NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 82. i sv. 2., sonde 191, 184. Ne znam je li luk naknadno ispitan, ali danas na njemu nema nikakva oslika.

50 Isto. Na zapadnom zidu trećeg odmorišta ispitani su slojevi naliča, žbuke i građa zida (sonda 91) te je otkriven i ružičasti sloj oslika koji odgovara četvrtom sloju u donjem dijelu stubišta.

51 Tako su oslikom koji se nastavlja i preko vratnica, vrata u dvorani u gruškome ljetnikovcu Bunić-Gradić postala posve neprimjetna. U Bunić-Kaboginu ljetnikovcu vratnice su u međuvremenu uklonjene, pa se otvori sada neugodno doimaju poput duplji.

52 Uz pod velike dvorane na katu otkriven je naslikani mramorni sokl s jednostavnim profilima. VLADIMIR MARKOVIĆ, *Elaborat „Ljetnikovac Bozdari-Caboga-Škaprlenda u*

Rijeci dubrovačkoj“, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 1986., 56. i VLADIMIR MARKOVIĆ, Ljetnikovac Bozdari u Rijeci dubrovačkoj i Marino Gropelli, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30 (1990.), Split, 231-265.

53 Sudeći po nalazima, obojenje i visina holkela su se mijenjali. Niže stropno polje vezano je uz sloj naliča na kojem je utvrđen oslik. Više stropno polje nastalo je poslije, kad je prijelaz između zida i holkela označio profilirani štuko vijenac ukrašen dentima, obojen sivo.

54 Najstarijem oslikanom sloju pripada parapet ružičaste boje s gornjom sivom trakom i sa smeđim soklom. U istom sloju stranice prozorskih niša imale su oker nalič. Opis ostalih naliča i prijedlog smjernica vidi u: NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 89, 90. Opis sonde 14-32, 83 vidi u sv. 2.

55 Najsličniji primjer zidnog oslika koji je kasna verzija rokoko stila oko 1770. godine ima jedna napuljska palača (PETER THORNTON, *Authentic decor – the domestic interior 1620-1920*, London, 2000., 136-137).

56 VLADIMIR MARKOVIĆ, *Zidno slikarstvo 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb, 1985., 45.

57 Protuprijedlog se odnosio na sloj naliča sive boje na zidovima i na štuko vijencu ispod holkela koji su dijelom zatečeni, a snimljeni i na jednoj fotografiji s početka 20. stoljeća. Što je najgore, kao ustupak se pojavila ideja o „plavom zidu“ na kojem bi bio zadržan i vijenac iz kasnije faze.

58 Na sastanku održanom u Dubrovniku, 20. 11. 2011., odlučeno je da će se „plavi zid bez vijenca“ realizirati (o čemu me je obavijestio gospodin Ivo Felner). Međutim, glavni argument za tu odluku nije bilo mišljenje istraživača i restauratora, već otprije odobrene konzervatorsko-restauratorske smjernice koje bi, kako je rečeno, usporile izvedbu (!!!), iako bi, kako sudionici tog sastanka drže, „iz estetskih razloga obje varijante – s vijencem i bez njega – bile prihvatljive“. Tri godine nakon odobrenih smjernica iznesenih u Elaboratu, očito se o tom problemu ponovno raspravljalo: 8. 3. 2012. na sastanku čiji mi je zapisnik slučajno ili zabunom poslan (?) ponovno su kolege iz Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture i glavni projektant bili „suglasni“ da se provede uređenje saloče prvog kata (...) bez vijenca s oslikom i bojom, sve prema smjernicama itd. Za svaki slučaj, komad vijenca će se pohraniti u HRZ-u.

59 Vrata između tih soba uspostavljena su između 1950. godine (jer nisu ucrtana u tlocrtu objavljenom u: IVAN M. ZDRAVKOVIĆ 1951., (bilj. 5).) i 1963. godine, kad su ubilježena u opisu Ljetnikovca koji je izradio Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu. Premda bi ta vrata trebalo zazidati, od toga se odustalo zbog planirane namjene: obje sobe trebao je koristiti Odjel za zidno slikarstvo HRZ-a.

60 Umjesto predloženog, izveden je preposljednji sloj koji je izvorno u parapetnoj zoni (visina 53 cm) bio oslikan plavom mramorizacijom (sonda 2), a iznad njega je žuti nalič s vegetabilnim ornamentom zelenkaste boje izveden

šablonom. Tom sloju na holkelu pripadaju vodoravne trake tamnosivozelenih tonova, svijetloplavi holkel i svijetložuti nalič zida s maslinastozelenim ornamentom koji je na naliču zida naknadno izveden šablonom. Opis svih slojeva vidi u: NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 91, i sv. 2, sonde 1-11.

61 Isti natpis nalazio se i na prikazu mletačkog lava sv. Marka u trogirskoj loži: „Nepravednici bit će kažnjeni i sjeme bezbožnika izginut će.“ Usp. RADOVAN IVANČEVIĆ, *Rana renesansa u Trogiru*, Split, 1997., 93.

62 Smjernica predložena u NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 95. morala je biti ponovljena. Opširnije u: NADA GRUJIĆ 2011., (bilj. 21).

63 Sondiranjem okolnog ziđa utvrđena je njegova izvorna veličina (širina niše 105 cm, vijenca 151 cm; visina od poda do vijenca 174 cm). Ispod cementne glazure nisu pronađeni tragovi prijašnje podne plohe kamina. Ispitivanjem žbuke i građe s desne strane kamina, uočena je reška između desne bočne stranice starijeg kamina i naknadne zapune. Utvrđena je i izvorna visina kamina s nadvojem od opeke iznad otvora i s lijeve strane vijenca, a u donjem dijelu i njegova širina, odnosno lijeva stranica kamina.

64 Sloj je u zoni parapeta oslikan do visine od 49 cm u oker tonovima s dvije tamnoplave horizontalne linije, a iznad parapeta je na svijetloplavi nalič zida naknadno šablonom nanesen tamnoplavi cvjetni uzorak (GRUJIĆ, N.; MAJER, K.; ŠULIĆ V. 2009., sv. 2., sonde 69, 70, 71 i 72). U tom je sloju donji rub holkela odijeljen od zida dvjema tamnoplavim linijama, debljom i tanjom, iznad kojih je dokumentiran svijetloplavi nalič (GRUJIĆ, N.; MAJER, K.; ŠULIĆ V. 2009., sv. 2., sonde 68-76).

65 NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 103. i sv. 2., sonde 169-172.

66 Prema izvještaju Prirodoslovnog laboratorija HRZ-a, uzorak 12900, navodi se točan naziv nalazišta u Toskani i u Turskoj. NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1).

67 Na dijelu zapadnog zida s kojeg je žbuka otpala, pokazalo se vrlo kvalitetno ziđe od kamenih klesanaca fino obrađene površine i uskih fuga. Po tome se činilo da zidovi lođe prvotno nisu uopće bili ožbukani. Međutim, na zapadnom zidu u visini južnog luka utvrđeni su ispod žbuke, vapneni glet, vapnena pješčana žbuka i najstariji vapneni glet na kamenim klesancima kojima je zid građen. Niže i bliže sjevernom luku otkriveni su ispod zaključnog sloja žbuke slojevi vapnene žbuke s tragovima bojenih naliča.

68 Daskama obložene grede (položene u smjeru S - J) kao i daske tavanice obojene su tamnosmeđe. Vjenčanica je višestruko profilirana: sačuvana je duž istočnog i zapadnog zida, s preostala dva zida je skinuta i pohranjena u lođi.

69 Smjernica predložena u NADA GRUJIĆ, KRASANKA MAJER, VERONIKA ŠULIĆ 2009., (bilj. 1), sv. 1., 102, ispravljena je u: NADA GRUJIĆ 2011., (bilj. 21), 8.

70 Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, Miho Skurić: Rijeka dubrovačka i Gruž, karta iz 1811. godine.

71 Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, mapa br. 632, katastarska općina Sustjepan.

72 Gospodarska kuća s dvorištem (vrtom) odnosi se na k. č. br. 67. Na istom se listu ljetnikovac (k. č. br. 68) opisuje kao *Casa d' un piano con' un sottoportico, capella e corte*, pri čemu *corte* označava zacijelo prednji vrt.

73 U okviru programa „Evidencija spomenika od prethistorije do naših dana na području oko trase Jadranske turističke ceste između Stona i Dubrovnika“, Institut za povijest umjetnosti pod vodstvom Milana Preloga izradio je 1963. godine detaljan opis te arhitektonski i fotografski snimio Bunić-Kabogin ljetnikovac.

74 HRZ fotografski je dokumentirao stanje ljetnikovca uoči istraživačkih radova u ljeto 2008. godine.

Summary

Nada Grujić

RESULTS OF THE CONSERVATION RESEARCH OF VILLA BUNIĆ-KABOGA IN RIJEKA DUBROVAČKA

The villa was constructed in two phases that match the periods prior to and after the 1667 earthquake. During the first phase, which defined the architectural typology, the exterior and the principal layout of the building, the villa belonged to the Bunić family, while in the second phase it was owned by the Kaboga family. The villa, as it was executed in the first phase, is considered to be a prime example of the Dubrovnik villa architecture and an exceptional monument of the Gothic-Renaissance style. Its construction is dated to the first decades of the 16th century, based on style characteristics of the portico and its column capitals, the loggia and the chapel that was commissioned in 1538 from Petar Andrijić. All recent insights into the first phase of the villa resulted from the 2008 and 2009 research and are published in the *Journal of the Institute of Art History* 38 (2014), while this article focuses on the findings from the second phase of construction, which were the basis for the proposed conservation guidelines.

Portions of the villa that originated in the 18th and 19th century, in the time of the Kaboga family, are far inferior to the architectural concept achieved in the time of the Bunić family. Moreover, certain interventions have undermined its former excellence. For example, the construction of a staircase projection to the rear of the building altered the relation between the great hall and the back garden, and a change in the overall layout of the villa ensemble emerged from adding a new boathouse in front of the westernmost arch of the portico. In the rooms of the 1st floor, new flooring was laid and wooden beams were replaced with coved plaster ceilings. The renovation of the interior that introduced characteristics of the Baroque style was radical in terms of the walls. All the previous plaster was hacked off, so that all the layers of paint and the wall painting investigated in the conservation research were determined to have originated during or after the 18th century. The research was therefore focused on investigating the interior in order to determine the relation between the two phases and the possibilities for their presentation.

The major intervention in the second phase was the construction of a new staircase; the vertical communication became more complex and visually connected to the ground-floor entrance hall. The dynamic concept of the staircase is revealed particularly in its first section, which consists of three separately-vaulted sequences, suggesting spatial depth. Parallel flights of stairs are located in a tall room topped by the plastered ceiling. Both the stairs and the landings are paved with light- and dark-grey marble slabs that give it a representative character. The connection of the atrium and the staircase is accentuated with the almost identical painting of the walls: elements of architecture (decorations, capital portions of the pilasters and the arches, panel mouldings) that are elsewhere executed sculpturally are here painted. The division of the wall surface, the vaults and the ceiling is executed in painted architectural decoration. The oldest three painted layers are done in this way. In both the entrance hall and the staircase, the second layer – pink with brown decorations – is proposed for conservation, as it was revealed to be the finest and best preserved. The fourth landing that ends the staircase had particular importance in the layout of the 1st floor: therefrom one entered into the great hall, exited to the garden or climbed to the attic. The wall painting of the western, the only painted wall of the landing, stretched from the gray-colour parapet to the frame of the panel mouldings that continue over to the wooden door frame, which suggests they once stretched across the doors that were, however, removed in the renovation. The staircase of Villa Bunić-Kaboga contributed nothing to the prior architectural concept, and without the wall painting, the space would be even further devalued.

The great hall – with its 16th-century scale, Gothic windows on the façade wall, Renaissance door-frames and the late 18th-century wall painting – reflects the changing styles of the villa. It is suggested that the penultimate painted layer should be presented, i.e. that the plaster on all the walls up to the parapet zone should be preserved

and conserved (the imitation of marble plates in wine-red, framed with grey bands), and that the wall painting on top of the parapet should be reconstructed according to the findings. Over the light-blue paint on the walls, decorations were executed in darker blue; thicker and thinner vertical and horizontal lines compose frames, whose upper corners are filled with tendril motifs. The wall painting imitates panels that would in a more sumptuous variety be executed in relief or even gilded ornaments. However, the transparency suggested by the sky-blue colour is unmistakably reminiscent of the times when the great hall of the Villa Bunić, opened with numerous windows, generated the same impression. Lines drawn in darker blue are reminiscent of supporting structures with tendrils, which are frequent in garden pavilions. Although the guidelines were accepted by the Conservation Department in Dubrovnik in October of the same year, opposition to the proposal lasted until the spring of 2012.

The painting in the lateral rooms of the 1st floor also has the horizontal division of wall surfaces and ceiling coves that optically lowers the rooms: marbleization is found in the parapet zones. In the front lateral rooms of the 1st floor, the findings were revealed to be deserving of at least a partial presentation. The guidelines were therefore formulated in such a way: regardless of whether they originated at the same time and the fact that they were more a reflection of the commissioner's taste than the high style criteria, it was necessary, given the architecture of the villa itself and its designated users – conservators – to display the authentic space and its furnishings. For example, in the northeastern side room, the oldest layer was proposed for presentation, but was unfortunately not executed: it depicted a marbled parapet against a light-grey and pale-pink background with dark-grey sinews, while the wall on top of it was painted light-grey and pale-pink. On the eastern wall, in one of the paint layers, a fine pencil and monochrome wash drawing was discovered: on top of two fluted pilasters and barely visible traces of a moulded architrave, a lion is depicted holding with its paw an open book with an inscription: INIVSTI PVNIENTVR ET SEMEN IMPIORVM PERIBIT. According to documented measures it can be induced that in the 18th-century interior renovation, the drawing in fact traced the painted fireplace hood from the 16th century. As proposed in the conservation guidelines, the drawing was strapped, but was not returned during the final conservation efforts. In addition, the northeastern room of the 1st floor had in its western wall a fireplace, whose relatively small dimensions and the *spolia* cornice indicated that its format was subsequently altered. Due to the lack of information, it was not proposed for reconstruction. It was, however, renovated, i.e. its opening was framed with moulded jambs whose plasticity mismatches the cornice. Furthermore, the guidelines underlined that in

all the back lateral rooms, regardless of the quality of the painting, the zones of the parapet, the wall and the coves should be distinguished. This would be a way to optically lower the small-sized rooms, which were in the Baroque period given high ceilings with no beams. Not considering and not applying this type of wall division would result in a distorted impression of the Baroque space, which is unfortunately what had taken place.

The loggia, opened with two arches on the north and the south side, was found with some 19th-century woodwork, which was removed according to the proposed guidelines. The floor slabs needed to be replicated in the most similar material, the same colour and size of the slabs and the way they were laid, in order for the loggia to be distinguished from open surfaces of the terrace and the garden. However, this suggestion was disregarded. The large water basin that was discovered in the eastern wall with no beams was presented in a highly stylized and wrongly interpreted manner.

The terrace in front of the façade and the chapel, as well as the one on top of the boathouse, was in the second phase paved with stone slabs. Investigations initially determined the height of an earlier paving, which was 4.5 cm lower, later to reveal the original paving in bricks (25 x 12.5 cm), laid in a fishbone pattern and matching the time of origin of the façade. The subsequent finding was, unfortunately, overlooked in the conservation. Indeed, this is not the only example of how in this villa renovation the taste of the sponsor was given priority over the authenticity of the findings.

Other than the two historical phases, some 19th- and 20th-century construction efforts affected the condition the conservators encountered in the 2008 research. According to the cadastral plan from 1832/1877 and its written portion from 1841, aside from the cultivated downs, there was also a facility building and a small garden at the presumed original location of the 16th-century boathouse. At the turn of the century, the last owners caused injuries to the arches and the capitals as they embedded some woodwork into the loggia. In addition, damage was done to the stone frames of the Gothic windows in the 1st floor: metal wedges were driven into window jambs, columns, capitals and arches. Single-arched windows lost their three-foil outline and the three-arched window was given two side openings in place of the central one. The conservation report suggested that a special renovation project be established for the three-arched window, in order to investigate the possibility of returning the opening to its original form. However, this was disregarded, whether there was a reason or not for doing so.

KEYWORDS: Rijeka Dubrovačka, Villa Bunić-Kaboga, 16th century, 18th century, architecture, wall painting, conservation research